

समानो मन्त्रः (ऋग्वेद)

समानी प्रपा (अथर्ववेद)

परब

ओनलाईन

वर्ष : २

स्थापना वर्ष : १९६०

ईशुआरी : २००८

अंक : ८

: परामर्शनसमिति :

नारायण देसाई
प्रमुખ

भोग्नाभाई पटेल
वरिष्ठ कार्यवाहकसमिति सल्य

भारती र. दवे
प्रकाशनमन्त्री

: तन्त्री :

योगेश जोषी

: सलतन्त्री :

प्रकुल्ल रावल

गुजराती साहित्य परिषद

मेघाणी ज्ञानपीठ ० क. वा. स्वाध्यायमंदिर

गुजराती साहित्य परिषद (प्रकाशन विभाग), गोवर्धनभवन, आश्रम मार्ग,

'टाईम्स' पाछण, नदीकिनारे, अमदावाद-३८० ००८

फोन अने ईकस : २६५८७८४७

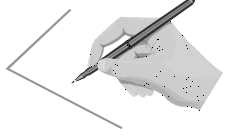
E-mail : gspamd@vsnl.net

Web-site : www.gujaratisahityaparishad.org

अ नु क म

तन्त्रीस्थानेथी	साहित्यने चसनार भोग्नाभाई पटेल • योगेश जोषी
कविता	मातृत्वनी अक धन्य क्षणनुं दश्य • उशनस, बे काव्यो • निरंजन भगत, बे गजल • किसन सोसा, वृक्षानुभूति • प्रबोध र. जोशी
अनुवाद	कबूलात • आदिल मन्सूरी, अंग्रेज भाषांतर : प्रदीप भांडवावा
वार्ता	वारसदार • रमेश र. दवे
व्यंग-विनोद	नरसिंहनी टोपी अने गांधीनगर • निरंजन त्रिवेदी
समीक्षा/ग्रंथावलोकन	भागभोग्य संग्रहो • श्रद्धा त्रिवेदी, गुजराते मने पूब प्रेम आष्यो : 'यादगार अनुभवो'मां डकीकतोनुं भयान करतुं पुस्तक • प्रकाश यौडाण 'जवाल', संस्कृत साहित्य अने योसठ कणाओ • कालिन्दी परीष
परिषदवृत्त	संकलन : अनिला दवाल
साहित्यवृत्त	संकलन : प्रकुल्ल रावल
आवरणछापीसंकलन	प्रद्युम्न तन्ना ['Work in Progress' - रस्ताओना समारकाम समये राडदारीओनी आव-जाने ध्यानमां राणी, जोदाईवाणा डिस्साओने आवरती, सूर्यप्रकाशमां जणकती, प्लास्टिकनी लीली जणीनी मनोरम भौमितिक भात]

પત્રસેતુ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ૪૪મા અધિવેશનના શુભ પ્રસંગે આપને અનેક અભિનંદન...

ગાંધીનગર ખાતે યોજાયેલ આ અધિવેશન ખરેખર અપૂર્વ અને શાનદાર ગૌરવશાળી લાગ્યું. શ્રી કુમારપાળ દેસાઈ, શ્રી મોરારિબાપુ, શ્રી નારાયણભાઈ દેસાઈ, શ્રી રઘુવીરભાઈ ચૌધરી, શ્રી રતિભાઈ બોરીસાગર, શ્રી ગુણવંતભાઈ શાહ ઇત્યાદિ મહાનુભાવોનું વક્તવ્ય પ્રેરક અને માર્ગદર્શક લાગ્યું. આપણી માતૃભાષા ગુજરાતીના વિકાસ માટે સાહિત્ય પરિષદ ખૂબ ખૂબ સક્રિય છે તે માટે સંસ્થાને ધન્યવાદ.

— ઈશ્વરલાલ બી. પરમાર

છેલ્લા કેટલાક સમયથી 'પરબ'ના અંકોમાં પ્રકટ થતો 'પ્રમુખશ્રીનો પત્ર' ધ્યાન ખેંચનારો બન્યો છે. એનો આનંદ વ્યક્ત કરું છું. સંસ્થા સામયિકોના તંત્રીને સંપાદકીય લેખમાં કેવળ સાહિત્ય સમાચારોને જણાવવાની ભૂમિકા અદા કરવાની રહેતી જણાય છે ત્યારે હાલના પ્રમુખશ્રીના પત્રોમાં ચરિત્રાલેખન, અનુવાદપ્રવૃત્તિ જેવા મુદ્દાઓની ઝીણી નોંધ થઈ છે. એના પરિણામ રૂપે જ ગત અંક (ડિસે. ૨૦૦૭)માં પત્રલેખક નરેશ ઉમરીગરે પણ દરિયાઈ સાહસોની કથાના અભાવ સંદર્ભે કેવો સરસ મુદ્દો ઉઠાવ્યો છે. પત્ર લખનાર કુમારપાળ દેસાઈ અને પ્રતિભાવ આપનાર લેખકને આ અંગે મારા અભિનંદન પહોંચાડવા નમ્ર વિનંતી.

— કિશોર વ્યાસ

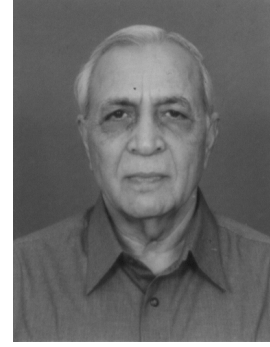
રમણલાલ સોનીના સાહિત્યમાં કલ્પના, વસ્તુ અને નિર્માણનું વૈવિધ્ય છે; ભાષા-શૈલી અને સંસ્કાર-પ્રતિભાવમાં શિષ્ટતા છે; ક્યાંય ઉચ્ચ મૂલ્યનો દ્રોહ નથી કે તે માટે તુચ્છ ભાવ નથી. વિષયવૈવિધ્ય અને વિપુલતાનો તેમજ ભાષાશૈલી અને રસવત્તાનો ખ્યાલ રાખીએ તો ગુજરાતી બાલસાહિત્યના લેખકોમાં તેમનું સ્થાન મોખરે છે, કદાચ અગ્રતમ છે.

— વિષ્ણુપ્રસાદ ર. ત્રિવેદી

તંત્રીસ્થાનેથી

સાહિત્યને શ્વસનાર ભોળાભાઈ પટેલ

યોગેશ જોષી

શ્રી ભોળાભાઈ પટેલને ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીનો ગૌરવ પુરસ્કાર મળ્યો, ત્યાર બાદ તા. ૧૯-૧-૨૦૦૮ના રોજ દર્શક ફાઉન્ડેશન દ્વારા સાહિત્ય એવોર્ડ (૨૦૦૭) પ્રાપ્ત થયો અને એ પછી પદ્મશ્રી જાહેર થયો. જાણે પુરસ્કાર-એવોર્ડની વસંત બેઠી. હા, ભોળાભાઈની ભીતર સતત વસંત મહોરતી રહે છે.

એમનો જન્મ તા. ૭-૮-૧૯૩૪ના રોજ વતન સોજા (જિ. મહેસાણા)માં. પિતાજી શંકરભાઈ શિક્ષક હતા. આથી શિક્ષણ-કેળવણીનો વારસો ગળથૂથીમાંથી. કડી સર્વવિદ્યાલયમાં એમને શ્રી મોહનલાલ પટેલ અને શ્રી અંબાલાલ પટેલ જેવા શિક્ષકો મળ્યા ને એમને સાહિત્યનો એવો તો રંગ લાગ્યો કે તેઓ જાણે સાહિત્યના

બંધાણી થઈ ગયા. સાહિત્ય એ જ જાણે એમનો પ્રાણવાયુ, જિંદગીમાં આવેલા દુઃખના પ્રસંગો વેળાએ પણ તેઓ સાહિત્યને શ્વસીને સ્વસ્થ થયેલા. કશું સારું વાંચવા મળે કે જાણે એમને શેર શેર લોહી ચઢે. જે કંઈ સારું વાંચવા મળે એને તેઓ ગજવામાં ઘાલી ન રાખે, એની રસલ્હાણ કરે; ગમતાંનો ગુલાલ કરે; પોતે તો એ ગુલાલથી રંગાયા જ હોય; સાથે મિત્રોને, સ્વજનોને, વિદ્યાર્થીઓનેય રંગે ને રંગલ્હાણ કરે. આથી જ તો એમના શરીરની ઉંમર ભલે વધતી ગઈ, એમના હૈયાની ઉંમર વધતી નથી. એમની પાસે જનારને એમની વિદ્વત્તાનો જરીકે ભાર ન લાગે; એમનો નર્ચો સ્નેહ મળે. યુવાનો સાથે તેઓ યુવાન થઈ જાય. સાહિત્યમાંના કોઈ રોમાન્ટિક પ્રસંગો, વર્ણનોની વાત કરતાં કરતાં તેમની વાણીમાં લાલી ઊભરાતી જાય. કોઈ છોછ એમને નડે નહિ. મુક્ત વાણીની સાથે સાથે નાક જરી ઊંચે ચઢાવી, છુટ્ટા મૂકેલા રણકાદાર હાસ્યનાંય મોજાંય વહેતાં જાય.

લંબગોળ મોં. ઘઉંવણી વાન. વિશાળ કપાળ. તંદુરસ્ત બાંધો. વિશાળ કપાળ પર બેય ભમ્મરો ઊંચકાયેલી હોય, વિસ્ફારિત નેત્રે ને મધુર અવાજે એમની વાણી સરસ્વતીના જળની જેમ વહેતી હોય — શ્રોતાઓને રસતરબોળ કરતી. મેઘદૂતની વાત કરતાં કરતાં પોતેય જાણે મેઘની સાથે જ નીકળી પડે યાત્રાએ અને શ્રોતાઓનેય સાથે રાખીને જાણે બધું બતાવતાં બતાવતાં યાત્રા કરાવે; રમણીય સ્થાનોએ એમનો ઠહેરાવ આવે, શ્રોતાઓને — વિદ્યાર્થીઓને જાણે સાથે રાખીને બધું સૂક્ષ્મતાથી બતાવે, ને પછી વળી એમની વાણીનો રાગ નાજુક વળાંક લઈ વેગીલો બને. થાય કે, રોજ એમની પાસે વર્ગમાં ભણવા મળ્યું હશે એ બધા વિદ્યાર્થીઓ કેવા નસીબદાર !

૧૯૫૨માં મૅટ્રિક થયા પછી તરત ભોળાભાઈ માણસાની આર.બી.એલ.ડી. હાઈસ્કૂલમાં શિક્ષક થયા. રઘુવીર ચૌધરી એમના વિદ્યાર્થી. રઘુવીરભાઈએ નોંધ્યું છે :

'ભોળાભાઈ એવા ઉમંગથી ભણાવે કે ન પૂછો વાત ! ખેડૂત યુવકો સાસરે મદદરૂપ થવા જાય ત્યારે દોઢું કામ કરે. માણસા શકરીબહેનનું પિયર.....ભોળાભાઈ

સાથેનો મારો સંબંધ ૧૯૫૨થી. શાળા છૂટ્યા પછી એ બાપુપુરા બાજુ ચાલે. અડધે સુધી આવે. વાતો સાહિત્યની.....નિરંજન, રાજેન્દ્ર, પ્રિયકાન્ત આદિની કવિતા એમની સાથે વાંચી અને ગુજરાતીની પ્રશિષ્ટ કૃતિઓ પાછળ ઉજાગરા કર્યાં એમાં મૂળ પ્રેરણા ભોળાભાઈની.'

ભણાવવાનો એમનો એ ઉમંગ ક્યારેય ઓછો નથી થયો. સજજતા વધતી ગઈ તેમ તેમ ઉમંગ પણ વધતો ગયો. બાપુપુરા ભણી ચાલતાં ચાલતાં વિદ્યાર્થી રઘુવીર સાથે સાહિત્યની વાતો ચાલતી એ પછીયે સાહિત્યની વાતોમાં ક્યારેય જરીકે ઓટ નથી આવી; પણ ભરતી જ ભરતી. વર્ગખંડની ચાર દીવાલો બહાર પણ અનેક સ્થળોએ એમણે સાહિત્યની વાતો કરતાં કરતાં ભણાવવાનું અને પ્રેરણા આપવાનું કામ અવિરત, ઉમંગકાભેર કર્યું છે.

પ્રવાસે જવાનું થાય ત્યારેય એમને શેર શેર લોહી ચઢે. પ્રવાસની સાથે સાથે એમની ભીતર પણ પ્રવાસ ચાલે - સાંસ્કૃતિક, ઐતિહાસિક, સાહિત્યિક સંદર્ભોનો. એમની સાથે પ્રવાસ કરવો એ ય એક લઠાવો. પ્રશિષ્ટ સાહિત્યના અઠંગ અભ્યાસી, પ્રવાસી ભોળાભાઈની સાથે ચાલતાં ચાલતાં સાહિત્યના અનેક સંદર્ભો સાથેની તુલનાત્મક વાતો સાંભળવાનો લઠાવો નાની-મોટી વયનાં અનેક મિત્રોને, વિદ્યાર્થીઓને મળ્યો છે. પીઠનો દુઃખાવો હોય, તબિયત ઠીક ન હોય; પણ કોઈ મિત્ર કે અધ્યાપક કે વિદ્યાર્થી આવી ચડે ને કોઈ બાબતે કંઈ પૂછે કે તરત ઉમંગ-ઉમંગકો છલકાવા લાગે, ભમ્મરો તરત ઊંચકાય, આંખો પહોળી થાય ને સાહિત્યની વાતોનો જાણે એવો તો નશો ચઢે કે શરીરની પીડા વિસરાઈ જાય.

મૈટ્રિક થયા પછી તેઓ શિક્ષક થયા ને ભણાવતાં ભણાવતાં સાથે સાથે ભણતા ગયા. ૧૯૫૭માં બી.એ., ૧૯૬૦માં હિન્દી-સંસ્કૃત સાથે એમ.એ., પછી ૧૯૬૦થી સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ આર્ટ્સ કૉલેજ, અમદાવાદમાં અધ્યાપક. એ પછીયે ભાષાઓ માટેનો એટલો બધો પ્રેમ કે ૧૯૭૦માં તેઓ અંગ્રેજી - ભાષાવિજ્ઞાનમાં ફરી એમ.એ. થયા. ૧૯૭૮માં હિન્દીમાં 'અજ્ઞેય : એક અધ્યયન' વિષય પર પીએચ.ડી. થયા. એ પછીયે ભાષાઓનું અધ્યયન ચાલુ રહ્યું. શ્રી નગીનદાસ પારેખ પાસે તેઓ બંગાળી શીખ્યા. ગુજરાતી, હિન્દી, સંસ્કૃત, અંગ્રેજી, બંગાળી ભાષાઓથી એમનો અભ્યાસી જીવ ધરાયો નહિ. સાહિત્યના અભ્યાસની એમની આ ભૂખ વિરલ છે. એમણે જર્મન, મરાઠી, ઓડિયા, અસમિયા આદિ ભાષાસાહિત્યનોય અભ્યાસ કર્યો. સાહિત્ય માટેનો આ પ્રેમ એમને સોજામાંથી ભારતીય સાહિત્યના તેમજ વિશ્વસાહિત્યના પ્રવાસે લઈ ગયો. ભારતમાં અને વિદેશમાં એમણે અનેક પ્રવાસો કર્યાં. એમના સ્નેહાળ, નિખાલસ, બહિર્મુખ સ્વ-ભાવના કારણે તેઓ જ્યાં જ્યાં જાય ત્યાં ત્યાં નવા નવા મિત્રો થાય અને આ મૈત્રી જળવાઈ રહે.

૧૯૬૯થી એમણે ગુજરાત યુનિવર્સિટીના ભાષા-સાહિત્યભવનમાં અધ્યાપન કાર્ય કર્યું અને અધ્યક્ષ તરીકે નિવૃત્ત થયા, પણ વર્ગખંડની ચાર દીવાલો બહાર ભણાવવાનું અને ભણાવવાનું ચાલુ રાખ્યું. ૧૯૮૩-૮૪માં તેઓ વિશ્વભારતી, શાંતિનિકેતનમાં તુલનાત્મક ભારતીય સાહિત્યના વિઝિટિંગ ફેલો રહેલા. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના મંત્રી તરીકે, ૧૯૭૪થી ૨૦૦૦ સુધી 'પરબ'ના તંત્રી તરીકે, ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીના અધ્યક્ષ તરીકે, દિલ્હી સાહિત્ય અકાદમીના વહીવટમાં, ગુજરાત વિદ્યાસભાના પ્રમુખ તરીકે એમણે સેવાઓ આપી છે.

પ્રશિષ્ટ સાહિત્યનો અભ્યાસ, સૌંદર્ય-દષ્ટિ, વિદ્વત્તાની સાથે રસિકતા તથા કમ્પ્યુટર જેવી સ્મૃતિ એમના નિબંધોની ત્રિજ્યા વિસ્તાર છે. જેમ, નિરંજન ભગત કૃત પ્રવાલદ્વીપ અને બોદલેરનાં નગરકાવ્યો વિશેના 'સંસ્કૃતિ'માં પ્રગટ થયેલા એક જ વિવેચનલેખે ભોળાભાઈને પ્રૌઢ વિવેચક બનાવ્યા તેમ, 'સાહિત્ય' સામયિક માટે ભગતસાહેબે આગ્રહપૂર્વક લખાવેલા નિબંધો પ્રગટ થતાં જ તેઓ નિબંધકાર તરીકે પ્રસ્થાપિત થયાં. સૌંદર્યબોધ, રસિકતા તથા વિદ્વતા મઠી તેમના નિબંધોની સરવાણી 'વિદિશા' (૧૯૮૦) પછી પણ સતત વહેતી રહી છે - 'પૂર્વોત્તર' (૧૯૮૧), 'કાંચનજંઘા' (૧૯૮૫), 'રાધે તારા ડુંગરિયા પર' (૧૯૮૭), 'દેવોની ઘાટી', '૧૯૮૮', 'દેવાત્મા હિમાલય' (૧૯૮૦) 'બોલે ઝીણા મોર' (૧૯૮૧), 'શાલભંજિકા' (૧૯૮૨), 'ચૈતર, ચમકે ચાંદની' (૧૯૮૬), 'દશ્યાવલી' (૨૦૦૦), 'યુરોપ અનુભવ' (૨૦૦૪) આદિ.

'ચૈતર ચમકે ચાંદની' સંગ્રહ શિષ્યમિત્રો વીરેન્દ્ર નારાયણસિંહ, મૃદુલા પારીક, ઊજમ પટેલ, રંજના અરગડે તથા બિન્દુ ભટ્ટને સમર્પિત કરતાં એમણે નોંધ્યું છે -

'તમારાં સંગમાં પામું

હું જાણે નવ-ચૌવન'

એક સમયે ભોળાભાઈ સંસ્કૃત છંદોમાં કાવ્યો લખતા. એમના આ કવિતાપ્રેમે એમને અનેક દિશાઓમાં યાત્રાઓ કરાવી. બંગાળી ઉપરાંત ઉડિયા, અસમિયામાંથી પણ એમણે અનુવાદો કર્યાં છે. 'વનલતા સેન', 'સમકાલીન અસમિયા કવિતા', 'સ્વર્ગની નીચે મનુષ્ય', 'ચાર અધ્યાય', 'સૂરજમુખીનું સ્વપ્ન', 'ઈયારુઈગમ', 'નગન નિર્જન હાથ' આદિ એમના જાણીતા અનુવાદો છે. 'અધૂના' (૧૯૭૩), 'ભારતીય ટૂંકી વાર્તા' (૧૯૭૩), 'પૂર્વાપર' (૧૯૭૬), 'કાલપુરુષ' (૧૯૭૯), 'આધુનિકતા અને ગુજરાતી કવિતા' (૧૯૮૭) આદિ એમના જાણીતા વિવેચનગ્રંથો છે.

ભોળાભાઈ પટેલને સાહિત્ય અકાદમી, દિલ્હીનો એવોર્ડ (૧૯૮૨), ઉત્તર પ્રદેશ હિન્દી સંસ્થાન, લખનઉ દ્વારા સૌહાર્દ પુરસ્કાર (૧૯૮૯), ગુજરાત સાહિત્ય સભા દ્વારા રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક (૧૯૯૫), ભારતીય ઉપન્યાસ માટે કેન્દ્રીય હિન્દી સંસ્થાનનો પુરસ્કાર (૨૦૦૨), ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી દ્વારા ગૌરવ પુરસ્કાર (૨૦૦૪), ગુજરાત સાહિત્ય પરિષદ દ્વારા સ્વામી સચ્ચિદાનંદ પુરસ્કાર (૨૦૦૫) આદિ એનાયત થયેલા છે.

શ્રી રઘુવીર ચૌધરીએ નોંધ્યું છે -

'કવિતા એમને અન્ય કળાઓની સંનિકટ લઈ ગઈ. હિમાલયમાં એમને ભવ્યતા, દિવ્યતા અને સુંદરતાનો સમન્વય સુલભ થયો છે. એમની સંવેદનશીલતા સંકુલતા અને સૂક્ષ્મતા દાખવે છે તેનાં દષ્ટાંતો એમના પ્રવાસનિબંધોમાં ઠેર ઠેર મળશે. એમના પ્રવાસનિબંધોમાં નિબંધ અને ડાયરીના સ્વરૂપનો સંગમ થયેલો છે.'

'ભોળાભાઈ કર્તવ્યથી પ્રેરાઈને વિવેચક બન્યા અને નિરંજન આદિ વડીલોના આદેશથી નિબંધકાર બન્યા છે. હું એમને પ્રતિભાશાળી શિક્ષક કહું છું ત્યારે વિદ્વત્તા, વક્તૃત્વ અને વાત્સલ્ય ઉપરાંત ભોળાભાઈની ભાવયિત્રી પ્રતિભાનો પણ નિર્દેશ કરું છું.' શ્રી ભોળાભાઈ પટેલને હૃદયપૂર્વક અભિનંદન. □

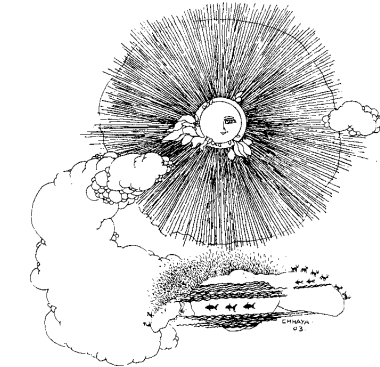
પરબ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સભ્યપદ અને 'પરબ'ના લવાજમ અંગે :

- ❖ 'પરબ' દર મહિનાની દસમી તારીખે પ્રકાશિત થાય છે.
- ❖ 'પરબ'ના ગ્રાહક તથા પરિષદના સભ્ય વર્ષમાં ગમે ત્યારે થઈ શકાય છે.
- ❖ 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૫૦ છે.
- ❖ વિદ્યાર્થીઓ માટે 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૭૫ છે, પ્રમાણપત્ર સાથે બીડવું.
- ❖ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વાર્ષિક તેમજ આજીવન સભ્યપદના શુલ્કમાં 'પરબ'ના લવાજમનો સમાવેશ થઈ જાય છે.
- ❖ પરિષદના વાર્ષિક વ્યક્તિગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨૦૦ તથા સંસ્થાગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૩૦૦ છે.
- ❖ પરિષદના આજીવન સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨,૦૦૦ છે તથા સંસ્થા આજીવન સભ્ય ફી રૂ. ૩,૦૦૦ છે. (વિદેશવાસીઓ માટે ૭૫ પાઉન્ડ અથવા ૧૩૦ ડોલર.)
- ❖ 'પરબ' લવાજમ તથા પરિષદ સભ્યપદ શુલ્કની રકમ મનીઓર્ડર અથવા ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટથી 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'ના નામે જ મોકલવી.

લેખકોને :

- ❖ 'પરબ'માં પ્રગટ થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે.
- ❖ લેખકોએ પોતાનું લખાણ ફૂલ્સકેપ અથવા A4 સાઈઝના કાગળની એક બાજુએ, સુવાચ્ય અક્ષરે લખી મોકલવું. પોસ્ટકાર્ડ, ઈનલેન્ડ કે ચબરખીઓમાં કૃતિ મોકલવી નહીં. પ્રત્યેક કૃતિ નીચે પૂરું સરનામું લખવા તથા એક નકલ પોતાની પાસે રાખીને જ કૃતિઓ મોકલવા વિનંતી.
- ❖ સ્વીકૃત કૃતિની જાણ કરાશે. ટપાલ-ટિકિટો ચોંટાડેલું કવર મોકલ્યું હશે તો જ અસ્વીકૃત કૃતિ પરત કરવામાં આવશે, અન્યથા કૃતિ રદ ગણવી. પોસ્ટકાર્ડ મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃતિની જાણ કરાશે.
- ❖ પત્રવ્યવહારનું સરનામું : તંત્રી, 'પરબ' ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, 'ટાઈમ્સ' પાછળ, નદીકિનારે, પો.બો. ૪૦૬૦, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૮

૧. સહ્યા કર્યું

જન્મીને જનમભર એકાન્તમાં સહ્યા કર્યું,
ક્યારેય કોઈનેય કશુંય નથી કહ્યા કર્યું.

દુઃખ મરુભૂમિ જેમ વિસ્તર્યું,
સુખ જેને માન્યું મૃગજળ ઠર્યું;
સુખદુઃખ સમજવા સમતોલ રહ્યા કર્યું.

જગતે જ્યાં એનું મુખ આડું ધર્યું,
સ્વમાની આ મન કદીયે ન ડર્યું.
જાત સાથે કલહમાં સદા મૌન ગ્રહ્યા કર્યું.

૨. કૃતજ્ઞતાને ઊજવી રહ્યો

આજે સિત્તેર વર્ષનો થયો,
તે કોને કારણે ?
દેવોને કારણે ? ગ્રહોને કારણે ?
દેવો ? એમને તો મેં જોયા નથી ને જાણ્યા નથી.
સૌ કયા સ્વર્ગમાં વસે છે ? કોણ જાણે છે ?
ગ્રહો ? એમણે તો મને જાણ્યો તો શું, જોયો પણ નથી.
એટએટલા દૂર વસે છે;
એમણે મને જિવાડ્યો નથી,
એમને કારણે આજે સિત્તેર વર્ષનો થયો નથી.
મારી પાસે, મારી આસપાસ તો છે મિત્રો,
એમને મેં જોયા છે, જાણ્યા છે;
એમણેય મને જોયો છે, જાણ્યો છે;
એમણે જ મને જીવનનો રસ પિવાડ્યો છે,
એમણે જ મને જિવાડ્યો છે;
એમને કારણે તો આજે સિત્તેર વર્ષનો થયો છું.
એથી જ મારા કેલેન્ડરમાં
દેવો અને ગ્રહોનાં નામ પરથી નહિ,
મિત્રોનાં નામ પરથી વાર ને મહિનાનાં નામ છે.
આજે હું માત્ર મારા જન્મને નથી ઊજવી રહ્યો,
મારાં સિત્તેર વર્ષોને જ નથી ઊજવી રહ્યો;
મિત્રોએ જિવાડ્યો એથી તો આટલું જીવ્યો,
આજે મિત્રોને ને એમની મૈત્રીને, મારી કૃતજ્ઞતાને ઊજવી રહ્યો.

૧૯૯૬

૧. પડછાયાને હડસેલે

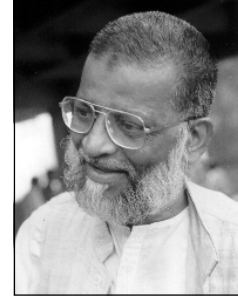
પડછાયાને હડસેલે પાષાણ હટાવ્યા
વેડી વેડી અંધારા અજવાસ ઉગાવ્યા
સુક્કાં પર્ણો જ્યમ પગલાંઓ વીણી લીધાં
ફૂંપળ-શી કાયા-શા સ્વપ્ને સ્વપ્ન જગાવ્યાં
વેળ કવેળે આવરદા ઉપર ત્રાટકતા
વીજ-તણખતા વિઘ્નો રગ રગ-તાર સમાવ્યા
સુક્કીભક્ષ તરસ્યુંને વહાલે પંપાળી
ધોમધખતી ભૂખને ભીના લાડ લડાવ્યા
આઘેની મેડીના દીવાને સધ્યારે
બંજર ભૂમિમાં શબ્દોના દહેર વસાવ્યા.

૨. મારું કશું નથી

આ ઘર ને એ લીલોતરી, મારું કશું નથી;
આ બહારનું ને ભીતરી, મારું કશું નથી.
હુકુમ, હકૂમતે બધું ઊઘડે ને બંધ થાય;
એની સકળ બારાદરી, મારું કશું નથી.
એની જ માલિકીનું આ દુઃખથી ભર્યું હૃદય;
બે આંખ આંસુએ ભરી, મારું કશું નથી.
શું બાંધવું, શું છોડવું, જ્યાં મારો હાથ પણ;
મારો ન લાગતો જરી, મારું કશું નથી.
જન્મ્યો છું ત્યારથી રહ્યો પરસાળમાં પડાવ;
આ મોભ...ભીંત... ઓસરી... મારું કશું નથી.
હું સર્વના સુખે સુખી, દુઃખે દુઃખી, ભલે;
મારી ન કોઈ ગણતરી, મારું કશું નથી.
આ શબ્દ... સ્વપ્નની મતા મૂકી વહી જઈશ;
લેજો એ ઝોળીએ ભરી, મારું કશું નથી.

૧	૩
ખરે છે	કયું આ વૃક્ષ
આ	સહજ
પર્ણ	પૃચ્છા થાય ત્યારે
ત્યારે	મંદ મંદ સ્મિત વેરતાં
પ્રજ્ઞ	એ કહે,
આ	મારું ગોત્ર
વૃક્ષ	પૂછશો નહિ
ઊભું છે સ્થિત.	મારું મૂળ
	શોધશો મા
૨	હું તો બસ વૃક્ષ.
વૃક્ષને	ના...ના
કહેવું નથી પડતું	નામ પણ ના પૂછશો
સ્માઈલ પ્લીઝ...	નાય હુંયે વૃક્ષ.
કે	બસ તમે જે પણ કંઈ સમજો...
એય ક્યાં કહે છે	
ફોટો પ્લીઝ....	
છતાં	
જોને	
કેવી પ્રસન્નતા	
પ્રસરે છે	
સઘળે,	
રોમેરોમ	
જ્યારે	
એ ક્લિક થાય છે મનમાં.	

અંગ્રેજી ભાષાંતર : પ્રદીપ ખાંડવાલા

જ.તા. : ૧૮-૫-૧૯૩૬

મન્સૂરી ફકીર મહમ્મદ ગુલામનબી • જ.સ્થ. અને વતન : અમદાવાદ • મૅટ્રિક, કાપડનો વેપાર પછી કોપી-રાઈટિંગ, હાલ અમેરિકામાં • કા.ગ્રં. : 'વળાંક' (૧૯૬૩), 'પગરવ' (૧૯૬૬), 'સતત' (૧૯૭૦), 'ન્યૂયોર્ક નામે ગામ' (૧૯૯૬) 'મળે ન મળે' (૧૯૯૬ - એમની સમગ્ર કવિતાનો સંગ્રહ), 'ગઝલના આયનાઘરમાં' (૨૦૦૩).

કબૂલાત | આદિલ મન્સૂરી

હા કબૂલ્યું ગુપ્તચર હું
નામ બદલી
મૌનનાં કાળાં રહસ્યો પામવા
ભટકું અહીં
હું છાંવેશે.
છંદના ખંડેરમાં બેસું કદી
બાવો બની,
લયની સૌ ભઠિયારગલીઓમાં
સદા ભૂખ્યાનો કરતો ડોળ
રખડું.
હાયકુના સત્તરે અક્ષર મહીં
સંકેત કરતો,
તક મળે તો
ફૂંક મારી દઉં ગઝલના કાનમાં
એકેક ચપટા શબ્દના પોલાણને
અંદર જઈ જોઉં તપાસું,
સહેજ પણ શંકા જો આવે કોઈને તો
અર્થના નકશાઓ ચાવી જાઉં.
હા કબૂલ્યું ગુપ્તચર હું.

Confession | 'Adil' Mansuri

**Yes I confess I am a spy.
Changing my name
to learn the dark secrets of silence
I wander here
in disguise.**

**Sit I sometimes
as an ascetic
amongst the ruins of meter.
Pretending starvation
I wander in rhythm's eatery-lanes.**

**Leave clues
among haiku's seventeen letters.
and given a chance
I whisper
in the ears of gazal.**

**I scramble into the hollow
of each flat word for perusal;
and soon as anyone gets suspicious
chew up and swallow whole
the maps of meaning.**

**Yes, I admit I am
an undercover agent.**

Tr. : Pradip Khandwalla

‘નેહલ, અમદાવાદથી સુમીમાસી બોલું છું, બેચાર મિનિટ વાત થઈ શકે એમ છે ?’

‘.....,’

‘ના, બહેન તું મારી સગી ભાણી કરતાંય વધારે છો પણ સાસરવાસી દીકરીને જ્યારે ને ત્યારે આમ, વાત કરવાનું ફાવે એમ ન પણ હોય – એમ વિચારીને જ... પણ જો, વાત તો મારે પાંચ-છ દિવસ પહેલાં કરવી હતી પણ મન જરાક એમ પાછું પડતું હતું કે મારે તમારા ઘરમાં આ રીતે દખલ દેવાય કે કેમ... એટલે પછી...’

‘.....,’

‘ના, ના... એવું કંઈ નથી ! દિનકર પણ મને, તારી જેમ માસી જ કહે છે ને ! પણ આ તો મને એમ થાય કે... પણ લે, આ ‘મને એમ થાય.. મને એમ થાય’ – બંધ કરીને કહેવાની વાત જ કહી દઉં એટલે મારા જીવને નિરાંત થાય કે મારી બેનપણીની વાત મેં કરવા ઠેકાણે કરી દીધી !’

‘.....,’

‘હા, હા ચિંતા વગર જ કહું છું – વાત એમ છે ને કે આપણા દિનકરનો દીકરો શશિન્ છે ને... એ કંઈક તોફાન કરતો હશે ને નાનું છોકરું તો તોફાન કરે જ ને ભાઈ... પણ એણે કંઈક એવું અટક્યાળું કર્યું હશે તે વસુબેને એમના હાથમાં હતી એ તપેલી એના માથા ઉપર મારી...’

‘.....,’

‘જોકે મેં સાંભળ્યું ત્યારે મનેય નવાઈ તો લાગી જ હતી કે વસુબહેન કંઈ એમ ગાંડાં થોડાં થઈ ગયાં છે કે શશિન્ને તપેલીએ તપેલીએ મારે ? પણ સોસાયટીમાં એમ વાત થાય છે કે છોકરાને માથે પાંચ ટાંકા લેવા પડ્યા છે...’

‘.....,’

‘એ બધું તો નેહલ, તું અહીં આવે ત્યારે પૂછે તો તને ખબર પડે પણ આ તો મને એમ થયું કે પાડોશીઘરમે મારે, બીજાને તો ઠીક મારા ભાઈ પણ તને તો વાત કરવી જ જોઈએ... ને તું તો જાણે છે – વસુબહેનને અને મારે તો શાકભાજીથી માંડીને દેવદર્શનનાં બેનપણાં...’

‘.....,’

‘ના, ના. શશિન્ તો એય લે’ર કરે છે પણ મારે તને કહેવી છે એ વાત તો... એ વાત તો... જીભ ઊપડતી નથી પણ હું જો એ તને ન કહું તો નૂગરી કહેવાવ એટલે મન કાઠું કરીનેય કહી દઉં છું કે દિનકર, ‘હમણાં હમણાં બાને ગાંડપણનો હુમલો આવે છે’ – એમ કહીને વસુબહેનને પલંગમાં બાંધી રાખે છે...’

‘.....,’

‘મને હતું જ કે હું તને કહું કે ન કહું ! ને વાત સાંભળીને તું રોવા જ મંડવાની

પણ બહેન, હુંય શું કરું ? જીવ બળતો'તો એટલે ન રહેવાયું ને જો હું પાડોશી તો છું પણ ગમેતેમ તોય હું પારકી એટલે પારકી... જ્યારે તું તો...'

'....., ,.....'

'ના, ના. એમ કાંઈ અબઘડી આવી જા - એમ હું ક્યાં કહું છું ? તારેય તારા ઘરમાં, બહુ કાંઈ ફોડ પાડ્યા વિના વાત કરીને નીકળાશે ને ? પણ આ તો શું કે વસુબહેનને પલંગમાં બાંધેલાં જોયાં જાતાં નથી એટલે... પણ તું મૂંઝાતી નહીં, એમ તો હું અહીં છું જ ને ?'

'....., ,.....'

'એ હા... મૂકું છું પણ તું બધું જોઈ-વિચારીને, જરા સાચવીને નક્કી કરજે. તું તારે - પારકે ઘરે છો એટલે બધું સાચવીને ચાલવાનું - આ તો તને કીધું બાકી તું તો સમજણી જ છો ! એ આવજે દીકરા, જયશ્રીકૃષ્ણ !'

'નેહા, દિનકરનો ફોન હતો.'

'ક્યારે ?'

'કાલે સાંજે, ઓફિસમાં કર્યો હતો.'

'તમને કાલે કહ્યું ને તમે મને આજે...'

'એમ ઉતાવળી થા મા - મને દિનકરે જ રાતે વાત કરવાની ના પાડી હતી. અને મેં નવલસિંહને બોલાવી લીધા છે - તું એમને લઈને અત્યારે જ નીકળ, મમ્મીને બે-ત્રણ વાર ગાંડપણનો એટક આપ્યો છે અને એમને સાચવવાં અઘરાં પડે છે.'

'એટલે ?'

'એટલે એમ કે તું જઈ આવ તો તમે ભાઈબહેન ભેગાં મળીને કંઈક નક્કી કરી શકો કે... ને જો, હું તારી સાથે જ આવત પણ નંદુકાકાનું પોસ્ટરેનું ઓપરેશન આજે બપોરે જ છે પણ એટલે તું ત્યાં જઈને ફોન કરજે એટલે નવ વાગ્યા સુધીમાં હું પહોંચી જઈશ.'

'પણ કોઈ ડોક્ટરને બતાવ્યું ?'

'અરે હેમુકાકાને જ બોલાવ્યા હતા. એમણે બધા ટેસ્ટ કરાવી લીધા છે પણ દિનકર મૂંઝાતો હશે - એકવાર તું જઈ આવે તો સારું અને જો, રોકાવું પડે તો બેચાર દિવસ રોકાઈ પણ જજે. દિનકરને, તું હશે તો ટેકો રહેશે. એ લગભગ રડું રડું થઈ ગયો હતો.'

'એમ ?'

'હા, આ વાત જ એવી છે અને એક વાર તો મમ્મીએ ગેસ ઉપર ઊકળતી દાળનું તપેલું લાગવું સાણસી વિના જ ઉપાડ્યું તે પગ ઉપર પડ્યું ને સખત દાગી ગયાં. હજુ કાલે જ રાતે સૂતી વખતે ગાઉન પહેરવા બાથરૂમમાં ગયાં અને બહાર નીકળે જ નહીં. એ તો ફોન કરીને મિસ્ત્રીને બોલાવ્યો અને બાથરૂમનું બારણું ખોલાવ્યું પણ મમ્મી તો અંદર સાવ... એટલે કહું છું તું આજે જ જઈ આવ. અને જો નવલસિંહને રોકજે - એ મનોજની કંપનીના ગેસ્ટહાઉસમાં રહેશે - અને હા, દિનકર સાથે ઉતાવળી ન થઈ જતી. બેય જણાં રાતે મને ફોન કરજો એટલે કલાક-દોઢ કલાકમાં હું પહોંચી જઈશ. તો હું દિનકરને ફોન કરી દઉં ને કે તું નીકળે છે !'

'ના, હું જ વાત કરું છું !' - કહીને નેહલે ફોન જોડ્યો -

'મીના, નેહલ બોલું છું, દિનુ નથી ?'

'છે ને ! પણ તમે કેમ છો મોટી બહેન ? મઝામાં ને ? એય... સાંભળો છો, નેહાબહેન છે... ત્યાંથી ફોન લ્યો છો ને ?'

'મોટી, હું દિનુ... જીજાજીએ વાત કરી તને ?'

'હા, અને હું અત્યારે જ નીકળું છું ત્યાં આવવા, નવલસિંહ સાથે છે, અમે દસ સાડા દસ સુધીમાં પહોંચી જશું, તું ઘેર જ છે ને ?'

'હા, હું તો ઘેર જ છું પણ મોટી, તારે એમ હાલ ને હાલ, ઊભાઊભા ન નીકળાય તો કંઈ નહીં, બાનું હાલ તો બધું...'

'ના, દિનુ ! હવે મારું મન નહીં માને... ને તેં મને વાત કરવાને બદલે તારા જીજાજીને કેમ...'

'મને હતું જ તને નહીં ગમે ને તું મને વઢીશ પણ મોટી હું ફોન કરું ત્યારે અને ખાસ કરીને બાની આવી હાલતની વાત કરવાનો હોઉં ત્યારે, તું ત્યાં કેમ અને કેવી સ્થિતિમાં હોય - એનો મને કંઈ અંદાજ ન હોય એટલે પછી મેં...'

'ભલે પણ... કંઈ નહીં... પણ હું અત્યારે જ નીકળું છું અને જરૂર પડશે તો બેચાર દિવસ રોકાઈશ અને બાને ફાવશે, એ રાજી હશે તો મારી સાથે લેતી આવીશ, બરોબર ?'

'પણ મોટી, એવી કંઈ જ જરૂર નથી !'

'એમ જ હોય પણ આ તો મને થયું એટલે... પણ હવે તો હું ત્યાં આવું જ છું એટલે બાની સાથે બેસીને જ નક્કી કરશું... પણ તું મઝામાં ને ?'

'હા, અને હવે તો તું આવે છે ને એટલે... કહેતાં દિનકરનું ગળું ભરાઈ આવ્યું.'

'આવો નેહાબહેન, બેગ લાવો મને આપો ને નવલસિંહ તમે...'

'મીના, બા કેમ છે ?'

'એમ જ, તમારા ભાઈ બાના રૂમમાં જ છે.'

'એટલે ? પણ નવલસિંહ, તમે ઘેર ફોન કરીને કહી દો કે આપણે પહોંચી ગયાં છીએ અને પછી મનોજભાઈને આપવાની ફાઇલો અને પેલી સીડી એમને આપતા આવો અને હા, તમારો મોબાઇલ બરાબર છે ને ? કંઈ જરૂર હશે તો હું તરત તમને ફોન કરું છું.'

'હાજી... હાજી હું મનોજભાઈને ત્યાં જઈ આવું !'

'હા, તમે નીકળો જ -' કહેતાં નેહલ અધીરાં-ઉતાવળાં પગલે વસુબહેનના રૂમ તરફ ભાગી. મીનાક્ષી એ અંદર પહોંચે એવા અવાજે કહ્યું : 'સાંભળ્યું... મોટી બહેન આવ્યાં છે.'

દિનકરે ઊભા થઈ રૂમનું બારણું ખોલ્યું ને નેહા હેબતાઈ ગઈ. બા પલંગમાં બંધાયેલાં પડવાં છે. એમના હાથ રેશમી સ્કાર્ફથી બાંધ્યા છે અને એ ઊઠી ન શકે - એમ, એમને પલંગ સાથે બાંધ્યાં છે... નેહલની આંખ ઊભરાઈ અને એ બાની બાજુમાં બેસી પડી. બા ચકળવકળ આંખે, જાણે એને ઓળખતાં ન હોય - એમ જોઈ રહ્યાં... શું કરવું - એ કંઈ ન સૂઝતાં નેહલે પૂછ્યું :

'દિનુ, શશિનુ ક્યાં ? એને કેમ છે ?'

'એ અંદર સૂતો છે.'

‘અત્યારે ? હજુ એને ઠીક નથી ?’
‘હા... એ તો જરા ટેમ્પરેચર છે ને મોટીબહેન, એટલે...
‘પણ મોટી, ચિંતા જેવું કંઈ નથી, જરા એક ટાંકો પાક્યો છે એટલે ડોક્ટરે...’
‘પણ એમણે એન્ટીબાયોટિક્સ તો આપી હશે ને ? તપેલીની ધાર વાગી’તી ને ? કેટલું
ઊંડું...’
‘બહુ નહીં, એ તો... ને નાના છોકરાને તો રૂઝાતાંય કેટલી વાર ? પણ મીનુ, મોટીને
પાણી તો આપ !’
‘હા, હા પણ...’
‘પણ શું ? ચાલ, હું જ કિચનમાં આવું છું ને ! અરે મેં તો નવલસિંહને વચ્ચે ચાપ
પીવા દીધી નથી – એ ગયા પણ હું તો એમને ચાનું પૂછવાનુંય ભૂલી ગઈ !’
‘ના, મોટી બહેન ! મેં પૂછ્યું હતું પણ એમણે કહ્યું કે એક વાર મનોજભાઈને ત્યાં
જઈ આવું !’
‘દિનુ તેં રજા ભરી છે ?’
‘હા.’
‘કેટલા દિવસ થયા ?’
‘સાતમીથી ગણો ને ! આજે તેરમી થઈ.. પાંચ-છ દિવસ થયા.
‘પણ દિનુ... બાને આમ... મારાથી જોયું જતું નથી’ – કહેતાં નેહલ દિનુને વળગી
પડી. દિનકર એના માથે-વાંસે હાથ ફેરવતો રહ્યો. એમાં ડૂસકાં શમ્યાં એટલે કહ્યું : લે,
મોટી ! પહેલાં પાણી પી લે, પછી આપણે વાત કરીએ. તારો ફોન આવ્યો એટલે મેં હેમુકાકાને
વાત કરી છે. એમને ત્યાં જવું હશે તો તેમ અને એમને અહીં બોલાવવા હશે તો એ અહીં
પણ આવશે...’
‘પણ ડોક્ટરકાકા શું કહે છે ?’
‘એ જ કે... હમણાં તો એમને ઘેનનું ઇન્જેક્શન આપવાનું અથવા આમ બાંધી
રાખવાનાં...’
‘પણ બીજો કોઈ ઇલાજ જ નથી ? હું એમને મારે ત્યાં લઈ જાઉં તો ?’
‘મોટી તારી અકળામણ હું સમજું છું પણ આમાં... હું... મને તો... મોટી તું...’
‘ના, ના, મારા મનમાં એવું કંઈ નથી પણ તોય બાને આમ... આ રીતે આખો દિવસ
પલંગમાં બાંધી રાખવાનાં ?’
‘અરે મોટી બહેન, તમે બેસો તો ખરાં ! તમેય શું આમ ઊભાં ઊભાં... એમને બેસાડો
તો ખરાં ! મોટી બહેન, આ ચા લો, અને ફરસી પૂરી ઘેર જ કરી છે હોં, બાને અને તમને
ભાવે એવી !’
‘તારી રસોઈમાં તો ક્યાં કંઈ કહેવાપણું છે ? પણ મીનુ, બા બધું ખાય છે ?’
‘હોય ત્યારે તો મોટી બહેન, સાવ નોર્મલ... અરે ! શશિનુને માથે પાટો બાંધેલો જોઈને
પૂછ્યું ય ખરું – આને કેમ કરતાં વાગ્યું ?’ ને કહ્યું : ‘દીકરા બહુ તોફાન નો કરતો હો તો !’
‘એમ ?’
‘પણ અમે તો, એને ક્રિકેટ રમતા સિઝનબોલ વાગ્યો છે – એમ જ કહ્યું છે. અને

તોય દીકરાને મોઢે-માથે હાથ ફેરવતાં રડી જ પડેલાં ખરુંને ?’
‘પણ હવે કરવાનું શું ? આમને આમ તો એમને...’
‘હા, હું હેમુકાકાને ફોન કરું છું તું ચા પીલે !’

‘હેમુકાકા આ બધું...’ નેહલ આગળ બોલી ન શકી. ડોક્ટરે ઊભા થઈ એના ખભે માથે
હાથ મૂકી, સ્હેજ દબાવી – પસવારીને એને શાંત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો પછી એનું મોઢું જરા
ઊંચું કરી, આંખોમાં આંખ પરોવી કહ્યું : એમ મૂંઝાઈ જવાનું દીકરા ? આ તો લાઈફ છે અને
હું શું માત્ર ડોક્ટર છું ? વસુભાભીને આ હાલતમાં જોતાં મને, એમના લાડકા દિયરને કંઈ
નહીં થતું હોય ? પણ શું કરું ? હું તારો કાકો છું એમ ડોક્ટર પણ છું ને ? તારી બા અને મારાં
આ ભાભી કંઈ થાવાં નથી પણ બેટા, આજકાલ વસુભાભી ક્યારે વસુભાભી હોય છે ને ક્યારે
એ...’ ડોક્ટર સ્હેજ અટક્યા અને કડવો ઘૂંટડો જાણે ઉતારતા હોય એમ એમણે હોઠે આવેલા
શબ્દને ગળે ઉતારી કહ્યું – પોતાના કાબૂ બહારની સ્ત્રી બની જાય છે – કોઈ કંઈ કહી શકવાનું
નથી... આ વાત-નિદાન તને કહેતાં મને અને એ સાંભળતાં તને શુંનું શું થઈ જાય છે – એ
કંઈ કહી દેખાડવાની વાત છે ? અને પાછું આપણે...’
‘પણ કાકા એમને...’
‘હા, એ જ કહ્યું છું – ભાભીને આમ બાંધી રાખવાં – એ તને શું ? નાના શશિનુને
પણ ક્યાં ગમે છે ? પણ શું કરીએ ? કાં તો એમને ઘેનનું ઇન્જેક્શન સવારસાંજ આપ્યા
કરીએ અથવા તો પછી...’
‘પણ કાકા, બીજો કોઈ રસ્તો જ નથી ?’
‘છે, રસ્તો છે પણ એય સહેલો નથી, તમને ભાઈ-બહેનને જ નહીં, મનેય ન ગમે
એવો જ માર્ગ છે પણ બધી બાજુથી નિરાંતે વિચારતાં મને તો એમ જ લાગે છે કે ભાભીને
બને એટલાં વહેલાં ગાંડાની હોસ્પિટલમાં દાખલ કરી દેવાં જોઈએ.’
‘અરે... અરે... એમ તે કાંઈ...’
‘મેં કહ્યું જ હતું ને ? સાંભળતાં જ તું સહન નહીં કરી શકે ! પણ આ મારી ડોક્ટર
તરીકેની સલાહ છે. અને તને એ ગળે ઉતરાવવા નહીં પણ જો આમ હોય તો આમ જ થવું
જોઈએ – એ માટે કહ્યું છું. કાલ તારાં કાકીમાસીએ પણ મારી આ વાત મૂળમાંથી જ કાપી
નાંખી હતી. એની મોટીબહેનને એ આવી હાલતમાં ન જ જોઈ શકે પણ... નેહલ, ભાભીની
જગ્યાએ આજે જો તારી કાકીમાસી હોય ને તોય હું એક ઘડીનોય વિલંબ કર્યા વગર દવાખાને
જ લઈ જાઉં ને દાખલ કરી દઉં ! જેથી એની યોગ્ય સારવાર તરત શરૂ થઈ જાય !’
‘પણ કાકા, બા સાચું ક્યારે થશે ?’
‘આજે કશું કહી શકાય નહીં, એમને તપાસે, ટ્રીટમેન્ટ આપે એની અસર કેમ અને
કેવી થાય છે – એ બધું જોયા પછી જ કંઈકેય અંદાજ આવે ! પણ એક ન ગમે એવી
વાત સાંભળી લે, ભાભી વહેલાં-મોડાંય સાજાં થશે તો એમની હોસ્પિટલમાં, આમ ઘેર બાંધી
રાખીને કે ઇન્જેક્શનો આપી આપીને તો નહીં જ !’
‘પણ હું... તમે રજા આપો તો... એમને મારી સાથે લઈ જાઉં મારા ઘરે !’
‘હા, હા... મારી ના જ નથી, હું ત્યાં મારા મિત્ર ડૉ. ભણસાળીને કહી રાખીશ એટલે

તું ફોન કરશે કે તરત... પણ તું ત્યાં લઈ જઈને શું કરીશ ?

‘પણ તોય મને એમ છે કે...’

‘કંઈ વાંધો નહીં – એમ કર, તું ગાડી લઈને જ આવી છો ને ? તો પછી આજે જ લઈ જા અને અમને – મને અને દિનુને સવાર-સાંજ ફોન કરતી રહેજે, બરાબર ?’

‘દિનુ, મોટી બોલું છું – બાને મૂકવા આવું છું – તું... તમે બધાં ઘેર જ છો ને ?’

‘હા... હા... ઘેર જ છીએ અને મોટી, હું લેવા આવું ?’

‘ના, ના એવી જરૂર નથી, હું ચાર સાડા ચારે નીકળું છું. ત્યાં મોટે ભાગે સાડા છ-સાતે પહોંચી જઈશું.’

‘ભલે ! હું પોણા છએ, જરા વહેલો ઘરે આવી જઈશ !’

‘પણ તારે મને કંઈ પૂછવું... તારા જીજાજીએ તને બધી વાત કરી દીધી છે ?’

‘હા... અને બા અને તું બેય સાજાંનમાં છો એટલે બસ, મને તો એક જ ચિંતા હતી કે... તારા ઘરમાં નાનાંમોટાં ત્રણ ચાર છોકરાં અને બા... પણ કંઈ નહીં... તું બપોરે નીકળે જ છે ને !’

‘હા હું તો આવું જ છું પણ દિનુ ! બાનું શું કરશું ?’

‘તું ચિંતા કર મા, હું હેમુકાકાને વાત કરી રાખું છું – એ જેમ કહેશે એમ કરશું !’

‘પણ એ સિવાય કંઈ તને સૂઝે છે ? મને તો કંઈ કરતાં કંઈ...’

‘મોટી... બીજું તો શું કહું પણ હેમુકાકા કહે છે એમ કરીએ તો બાને ટ્રીટમેન્ટ મળતી થાય અને તારી સાથે જે થતાં થતાં રહી ગયું – એમાંથી બાને અને એ વખતે બાની સાથે – સામે જે હોય એનેય બચાવી શકાય... જીજાજીએ વાત કરી એમાં, તારી હાલત જે થઈ હશે – એ હું સમજી શકું છું... એટલે જ કહું છું... પણ સાંજે તો તું આવે જ છે ને ! બસ, તું કશીય ચિંતા કર્યા વગર બાને લઈને અહીં આવી જા !’

‘ના, હેમુકાકા ! હું અંદર નહીં આવું... બાને આમ હોસ્પિટલવાળાંને સોંપતાં મારો જીવ નહીં હાલે... પ્લીઝ દિનુ તું તો...’

‘કંઈ નહીં મોટી, તું અહીં ગાડીમાં જ બેસ, હેમુકાકાએ બધી વ્યવસ્થા કરાવી જ રાખી છે એટલે વારેય નહીં લાગે ને તોય અર્ધો-પોણો કલાક તો થશે જ... એ મીનુ ! તું અહીં મોટી પાસે રહે છે ને ?’

‘ના, એ ભલે તમારી સાથે જ આવે, એ સાથે હોય તો સારું !’ કહીને નેહલ કારમાંથી બહાર આવી. વસુબહેનને પગે લાગી. એ અજાણી આંખે એને જોઈ રહ્યાં. ડોક્ટરકાકાએ હળવેથી એમનો હાથ નેહલના માથા પર મુકાવ્યો, અને દિનકરે એમનો બીજો હાથ પકડી એમને દોર્યાં. નેહલ ધૂજતા પગલે કાર તરફ ચાલી પણ ચોથા પગલે પાછી ફરી. વસુબહેનનો હાથ પકડી, હળવેથી દબાવી અને મૂકતાં હેમુકાકાને પૂછ્યું :

‘કાકા, બાનો આ રોગ વારસામાં ઊતરી આવે ?’

ઈડરનો વાણિયો

એક ઈડરનો વાણિયો, ધૂળો એનું નામ, સમી સાંજનો નીકળ્યો જવા કોથળે ગામ ! રસ્તે અંધારું થયું, ચડિયો બીજી વાટ, જંગલમાં ભૂલો પડ્યો, ઉરમાં થયો ઉચાટ. પણ હિંમત એણે ધરી, મનમાં કર્યો વિચાર, ‘નથી કદી હું એકલો, સાથી મારે બાર !’ એવે ઝાડી સળવળી, ચમક્યા ચોરો ચાર, ‘ખબરદાર ! જે હોય તે આપી દે આ વાર !’ કહે ધૂળો એ ચોરને : ‘અલ્યા, નથી હું એક, બાર જણા લઈ નીકળ્યો, કરજો કાંક વિવેક !’ ‘કાલે કરજે ટાયલી ! આજે દઈ દે માલ !’ એવું બોલી ઊમટ્યા ચોરો બે વિકરાળ ! ધૂળો કૂદ્યો, કોથળો વીંઝે સબોસબ ! હતાં કોથળે કાટલાં, વાગે ધબોધબ ! ચોરો ખીજ્યા – એમના ધૂળો ખાળે ઘાવ, ક્યાંથી રે ! આ વાણિયો શીખ્યો આવા દાવ ?

આઘું પાછું ના જુએ, ધૂળો ખેલે જંગ, બોલે : ‘હું નહિ એકલો, હવે બતાવું રંગ !’ ચોરો ચોંક્યા, એકમાં હોય આટલું જોર, બાર જણા જો છૂટશે, થશે આપણી ઘોર ! એમ વિચારી બી ગયા, નાઠા એકી સાથ ! ધૂળો હરખ્યો : વાહ ! મેં ઠીક બતાવ્યો હાથ ! વાટ જડી, ધૂળો ગયો, જાવું તું જે ગામ, વળતો એ ઘેરે ગયો પૂરું કરીને કામ ! ધૂળાની આ વારતા જાણી બાળ તમામ પૂછે : ‘કોણ તમે હતા બાર ? ગણાવો નામ !’ ધૂળો કહે : ‘આ હાથ બે, બે આંખો, બે પાચ, ચાર કાટલાં કોથળો મળી, અમે દશ થાય ! છેલ્લા સાથી બે ખરા – હિંમત ને વિશ્વાસ એ બે વિના બીજા બધા થાય નકામા ખાસ !

– રમણલાલ સોની

જરા પણ ભાર વિનાનો બોધ એ બોધકથાઓની પહેલી શરત છે, અને રમણલાલ સોનીએ એમાં વિરલ સિદ્ધિ દાખવી છે. સોનીભાઈઓ સોનાના દાગીનાને ઘાટ આપવા એમાં જરૂરી પ્રમાણમાં તાંબુ ભેળવે છે, પણ આ સોનીએ તો તેમાં સો ટ્યના સોનાનું કામ કર્યું છે.

– રઘુવીર ચૌધરી

સાહિત્યના ભિન્નભિન્ન સ્વરૂપ દ્વારા રમણભાઈએ ગુજરાતને ઘણું ઘણું આપ્યું છે મૌલિક તેમજ અનૂદિત. જે કંઈ જ્યાંથી સારું મળી આવ્યું એને એમણે જનતા-સુલભ કરી આપ્યું છે. મેળવવું અને પાથરી દેવું, વાવરવું એ જ જાણે કે એમનો કર્મયોગ. બાલ્ય જીવનની, કીર્તિ આદિની કોઈ અપેક્ષા નહિ, આવી મળે તોય પદ્મપત્ર પર ઝરતા તુષારબિન્દુ સમાન એમના મને. એમણે જે દર્શન કરાવ્યું છે તે અન્યને માટે આંગળ ચીંધવા જેવું જરૂર બની રહેશે.

– રાજેન્દ્ર શાહ

બાને દીકરીઓનાં ભાણેજ ખૂબ વહાલાં. તો પૌત્રો માટેય એટલો જ સ્નેહ. ક્યાંય વહેરો-આંતરો ન મળે. પણ મારી ધારણા પ્રમાણે બા અમને ત્રણ ભાઈઓને જરા વધારે સાચવે, પક્ષપાત લાગે એટલી હદે એમના સ્નેહની વર્ષા અમારા પર થાય. એનું કારણ એક જ. બાની બધી દીકરીઓમાં મમ્મીની સ્થિતિ નબળી. અમે ત્રણ ભાઈઓ ને ટૂંકી જમીન. એમ તો પપ્પા શિક્ષક. પણ એ જમાનામાં શિક્ષકની નોકરી સામાન્ય ગણાય. બા પોતાને હાથે અમને જમાડે. ઘી-દૂધનો મારો ચલાવે. સાથે સાથે જીવનનું ભાથુંય બંધાવે : “હારું ભણજો પાછા ! મધુને વિતાડતા નંઈ !” મામાને ઘેર આમ તો મોકળું વાતાવરણ. મામીય સહનશીલ પણ બાની ગેરહાજરીમાં અડવું-અડવું લાગે.

બા અને બાપાનું પ્રસન્ન દામ્પત્ય જોઈને આંખ ઠરે. બાપા પલંગમાં બેસીને રામનામ લખતા હોય ત્યારે બા નીચે બેસીને છીંકણી સૂંઘતાં હોય. આસપાસની સતત પ્રવૃત્તિઓનો જરાય ભાર ન મળે. સાર્થક શાંતિનું સામ્રાજ્ય. નિર્ભેળ આનંદ. કોઈ વાર ગામમાંથી કોઈક મદદ માગવા આવે. એક વાર મારી હાજરીમાં જ એવું બનેલું. ગામમાંથી એક ભાઈ આવ્યા. બાપાએ બેસાડ્યા. બાએ પાણી પાચું.

- “શું હતું, બોલ ?” બાપાનો રોકડો પ્રશ્ન.
- “પઈશા... જોવતા’તા બાપા !” ભાઈએ માથું ખંજવાળ્યું.
- “શું કોમ પડ્યું પઈશાનું ?”
- “ખાતર લાબું છે બાપા ! ઘઉંમાં નોંખવા !”
- “પઈશા તે આંચ હાંમા કરી મેલ્યા છં ?” બાપા ગરમ થયા. ભાઈને ધમકાવી કાઢ્યા. એમની ભૂલો બતાવી. આળસ ઓછી કરવા જણાવ્યું. મહેનત કરવાની શીખ આપી.

અંબાલાલબાપાની એ જ ટેવ. પૈસા આપે કે ન આપે પણ શીખ તો આપે જ. એમની શીખ – સલાહને અનુસરનારા આજે કોઈક સારી નોકરી પર છે તો કોઈએ સારા ખેડૂત તરીકે નામના મેળવી છે.

- “પણ... બાપા ! ગમે તે કરો. ખાતર જેટલા પઈશા તો તમારે કરી આલવા જ પડશે !” પેલો ભાઈ છોડે એમ નહોતો. આખરે શાંતાબાએ કહ્યું – “મરશે ના આલો ! ઈમ કરતાંય ઘઉં પકવે એકઝૂ નિરાંત ! પણ ભઈ ! ઘઉં પાક્યે પૈસા આલી જવા પડે. નંઈ તો તારા બાપા મને ધમકાવે.” પેલો ભાઈ કબૂલ થયો. બાપાએ પૈસા આપ્યા. બાએ એને ચા બનાવીને પાઈ.

બાની ઉદારતા બીજી એક ઘટનામાંય છતી થયા વિના નહોતી રહી. શાંતાબાને ત્રણ દીકરીઓ – મધુબહેન (મમ્મી), કપિલાબહેન અને સીતાબહેન. એક દીકરો ડાહ્યાભાઈ (અમારા મામા). હરગોવિંદભાઈ માસ્તર એટલે મામાના કાકાને બે દીકરીઓ, કાન્તાબહેન અને મંજુલાબહેન. બે ભાઈઓ વચ્ચે પાંચ દીકરીઓ અને એક દીકરો. મને – અમને બહુ મોડેથી ખબર પડેલી કે કાન્તાબહેન અને મંજુલાબહેન અમારી સગી માસીઓ નથી. સંયુક્ત પરિવારની એ સુગંધ છેક સુધી મઘમઘતી રહેલી. માસ્તરદાદાનાં પ્રથમ વારનાં પત્ની ચંચળબાને કેન્સર થયેલું. ત્યારે તો અમારી સમજણ નહિ. પણ ચંચળબાને એક ઘરરખુ અને મીઠા સ્વભાવનાં પત્ની તે સીતાબહેન. એમનો પુત્ર ગૌતમ. પણ ગૌતમ હતો નહિ ત્યારેય મામાના પરિવારે એમની બહેનોને જુદી ગણી નથી. એમાંય શાંતાબાને જ યશ આપવો

ઘટે. મને કંઈક ઝાંખું સ્મરણ છે.

મામાને ઘેર એક વાર મંજુલામાસી આવેલાં. બા સાથે વાતે વળેલાં. અમારી વાંદરટોળી તો હોય જ. એમાં કોઈ છોકરો બાલિશતાથી એમ બોલ્યો – “બા મંજુલામાસી તો મામાનાં સગાંબહેન નથી ને ?”

માસી રડવા લાગ્યાં. બાએ તો અમને બધાંયને એવાં ધમકાવી કાઢ્યાં કે વાત ન પૂછો ! માસીનેય છાનાં રાખ્યાં.

બાએ પ્રારંભનાં વર્ષોમાં ભારે સંઘર્ષ કર્યો છે. એ જમાનો જ આંધળી મજૂરીનો હતો. એમાંય સ્ત્રીઓના ભાગે તો નકરી વેઠ પછીય રહ્યું-સહ્યું ખાવાનું આવે. ત્યારે તો બધા મહેનતિયા જીવો હળ હાંકીને આવ્યા હોય, એમને જમાડીને તૃપ્ત કરવાનું કામ કાઠું. એમાંય બાપા તો છ-સાત ભાગિયા રાખે. બા થાકીને લોથ થઈ જતાં હશે પણ મોઢામાંથી વરાળ કેવી નીકળે ? આજે મામાના પરિવારનો જે સામાજિક મોત્તો છે એના મૂળમાં બા-બાપાનું કાર્ય છે, ભાની (મમ્મીના દાદા) અમીદષ્ટિ છે.

બાની એક ગમી જાય એવી ટેવ, પૂનમે કથા કહેવરાવવાની ! દર પૂનમે ‘સત્યનારાયણ’ની કથા અચૂક થાય. અમને છોકરાંવને મજા પડે. બાએ જ શરૂ કરેલો – ભગવાનને જમતાં પહેલાં થાળી ધરાવવાનો રિવાજ આજેય મામાના પરિવારમાં જેમનોતેમ જળવાયો છે. એ નર્યું કર્મકાંડ નથી, મામાનો પરિવાર ભગવાનને જમાડે છે એમ માણસનેય જમાડે છે. સતત પરિશ્રમ અને કર્મશીલ જીવનની વચ્ચેય આ પરિવારનો અતિથિધર્મ ટક્યો છે એ ઘણી જ આશ્ચર્યજનક બિના છે. પણ એનો ખરો જશ શાંતાબાને જાય છે. શાંતાબા આજે નથી પણ એમની સુગંધ પ્રસારે છે, પમરે છે !

જેઓ ગાંધીજીના ખોળામાં રમેલા તે નારણભાઈ દેસાઈ, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ થયા.

એટલે એમ કહી શકાય કે ગાંધીજીના ખોળામાં રમેલા નારણભાઈના ખોળામાં હવે પરિષદ છે.

ડિસેમ્બરના મધ્યમાં ગાંધીનગર ખાતે સાહિત્ય પરિષદનું અધિવેશન ભરાયું તે વધુ એક ગાંધીસંયોગ.

પરિષદમાં અમે ગાંધીનગર ગયા, ત્યારે ત્યાંની સરકાર 'સ્લોગ-ઓવર' રમી રહી હતી. અને તે ગાળામાં પદ્મશ્રી કુમારપાળ દેસાઈ પણ સ્લોગ ઓવર, (પ્રમુખપદની ઇનિંગની) રમી રહ્યા હતા. કુમારપાળ સ્લોગ ઓવરમાં સદી ફટકારતા હોય તેવી તેમની 'ઇનિંગ' હતી.

હું ગાંધીનગર પહોંચ્યો ત્યારે મારા શાળાસમયનો એક ગોઠિયો મળી ગયો. મને કહે 'નિરંજન, અહીં ગાંધીનગરમાં તારા નામનો રસ્તો બની રહ્યો છે.' મને નવાઈ લાગી. મેં કહ્યું 'મિત્ર, એમ સાહિત્યકારોના નામના રસ્તા ન બને.'

'કેમ ? કેમ ?'

'મિત્ર, સાહિત્યકારના નામનો રસ્તો બનાવતાં પહેલાં એ લોકો એનું 'ડેથ સર્ટિફિકેટ' માગે છે.'

આ મિત્ર સ્કૂલમાં મારી સાથે, વળી એક જ વર્ગમાં એટલે મારા ભણતરનું ધોરણ એને ખબર, પરીક્ષામાં મારા માર્ક 'ગરીબીની રેખા'ની આસપાસ જ. એ મિત્ર ભણવામાં જરા હોશિયાર એટલે મારા શિક્ષણના પરિણામ વિષે એ મજાક ઉડાવતો. એ કહે 'ત્રિવેદી, ગાંધીનગરમાં ઘ માર્ગ ચ માર્ગ છ માર્ગ એ બધા છે, હવે એ લોકો 'ઢ' માર્ગ બનાવાના છે. બોલ, તારો માર્ગ બન્યો કે નહિ ?'

હું શું બોલું ?

પરિષદના અધિવેશનની યજમાન હતી 'ગાંધીનગર કલ્ચરલ ફોરમ' એ લોકોએ પહેલે જ દિવસે સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમમાં નરસિંહ મહેતા વિષેની સંગીતમય નાટિકા દર્શાવી. કૃષ્ણકાંત જહાં અને તેમના સાથીદારોને આ નાટિકા, લેખકોનું સ્વાગત, સાચવણી, મહેમાનગીરી, વિષે જેટલું લખીએ તેટલું ઓછું ગણાય. નરસિંહના આ કાર્યક્રમમાં તેમણે સાહિત્યકારોને સરસ મજાની 'નરસિંહ-કેપ' આપી. સભાગૃહમાં બધા નરસિંહ મહેતાની ટોપી પહેરી બેઠા હતા તે દશ્ય અનેરું લાગતું હતું.

મારો મિત્ર છગન મને કહે કલ્ચરલ ફોરમે સાહિત્યકારોને ટોપી પહેરાવી ! મેં કહ્યું 'છગન આમાં ભેદ છે.'

'કયો ભેદ ?' છગને પૂછવા માંડ્યું.

'મિત્ર, તને ખબર છે ? એક ટેકરી ઉપર ભરવાડનો છોકરો ઢોર ચરાવતો હતો. એ જ્યારે એ ટેકરી ઉપર હોય ત્યારે તેની ન્યાયબુદ્ધિ ચમકારા મારતી હતી. પછી ખબર પડી

કે એ ટેકરીની નીચે વિક્રમાદિત્યનું સિંહાસન દટાયેલું હતું. એના સૂક્ષ્મ તરંગો 'વેવ્ઝ' આ ભરવાડના છોકરાને મળતા હતા એટલે એની બુદ્ધિ ખીલી ઊઠતી હતી. ગાંધીનગરમાં પણ કલ્ચરલ ફોરમે વિચાર્યું હશે કે જો સાહિત્યકારોને અમે નરસિંહ મહેતાની ટોપી પહેરાવીશું તો તે ટોપી નીચે રહેલા મસ્તકમાં નરસિંહ જેવી ઊર્જા પ્રગટશે, 'નરસિંહ-ટોપી'ના કારણે સાહિત્યકારોમાં નરસિંહની સર્જકતા, (ક્રીએટિવિટી) પ્રગટશે. એટલે મિત્ર, ગાંધીનગર વાળાએ ટોપી નથી પહેરાવી પણ સાહિત્યનું ભવિષ્ય ઉજ્જવળ બને તે માટેની કોશિશ કરી છે.'

હવે એવું પણ બને કે નહિ ?

સિન્ડ્રેલા અને સેન્ડલ જેવું !

મહેફિલમાં સિન્ડ્રેલા આવી હતી. પણ એ જતી રહી અને કેવળ એનું સેન્ડલ રહી ગયું. અહીંયાં એવું બને કે નરસિંહ તો જતો રહે પણ તેની ટોપી રહી જાય ! સિન્ડ્રેલાના સેન્ડલની જેમ જ ! વિચારવા જેવું ખરું !

ઊંઝાવાળાને ઊંધા પાડવા માટે હવે વિદ્યાપીઠે ગુજરાતી ભાષાનું 'સ્પેલચેક' તૈયાર કર્યું છે. હવે કમ્પ્યુટર ઉપર તમે ગુજરાતીની જોડણી ચેક કરી શકશો અને જોડણીભૂલ નિવારી શકશો.

મને યાદ છે શાળામાં અમારા ગુજરાતીના શિક્ષક જોડણીના આગ્રહી હતા. મેં એક વાર દૂધની જોડણી ખોટી લખી. (દુધ લખ્યું.) શિક્ષક ખિજાયા. મેં શેક્સપિરિયન શૈલીમાં તેનો જવાબ આપ્યો. શેક્સપિયરે કહ્યું હતું ગુલાબને તમે ગમે તે નામ આપશો તેની સુગંધ એવી જ રહેશે. મેં પણ શિક્ષકશ્રીને કહ્યું 'સર, તમે દૂધની જોડણી ગમે તે કરો, દને ડ્રસ્વ કરો કે દીર્ઘ પણ તેમાં એટલું જ પાણી રહેશે જેટલું દૂધવાળાએ તેમાં નાંખ્યું હશે !'

મારા જવાબથી શિક્ષક મારા શેક્સપિરિયન લેવલથી પ્રભાવિત થવાને બદલે અકળાયા, અને મારા હાથમાં એક સોટી વળગાડી દીધી ! મારી આંખમાં પાણી વહેવા લાગ્યાં. દૂધમાં તો પાણી હોય પણ દૂધને કારણે, મારી આંખમાં પાણી હતાં. અત્યારે આ 'સ્પેલચેક'ની વિગતથી ચાર્લી ચેપ્લિનની માતા જેવા ઉદ્દગાર મારા મુખમાંથી સરી પડે છે. ચાર્લી-ચેપ્લિનની માતા આર્થિક ભીડને કારણે, ભૂખમરાની સ્થિતિમાં આવી ગઈ હતી. એ પાગલ થઈ ગઈ હતી. પાગલખાનામાં દાખલ પણ કરવામાં આવી હતી. પછીનાં વર્ષોમાં ચાર્લી ખૂબ કમાય છે અને માતા સામે કોફી અને બિસ્કિટ ધરે છે ત્યારે માતા બોલી ઊઠે છે 'આ કોફી અને બિસ્કિટ જો મને ત્યારે મળ્યાં હોત તો ! બસ મને પણ થયું કે આ સ્પેલચેકની સગવડ જો ત્યારે હોત તો દૂધની જોડણી માટે મારે સોટી ખાવી ન પડત !

આ છે અમારી અધિવેશન યાત્રાની ફલશ્રુતિ...

સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન

બાળભોગ્ય સંગ્રહો | શ્રદ્ધા ત્રિવેદી

['દાદીમાની વાર્તાઓ', 'દાદાજીની વાર્તાઓ': પુનર્કથન : લલિત લાડ, ચિત્રો : દીપક ઠાકોર, પ્ર. આર. આર. શેઠની કંપની, અમદાવાદ, પ્ર.આ. નવેમ્બર, ૨૦૦૬, દરેકની કિં. રૂ. ૫૦/-]

'દાદીમાની વાર્તાઓ' અને 'દાદાજીની વાર્તાઓ' એ આપણા પ્રાચીન સ્રોત જેવા કે હિતોપદેશ - પંચતંત્ર આદિમાંથી પ્રચલિત બનેલી અને સદીઓથી વડીલો દ્વારા બાળકોને કહેવાની વાર્તાઓના સંગ્રહો છે. આ વાર્તાઓનાં કથાનકો જાણીતાં જ છે. શ્રી લલિત લાડે અહીં તેનું પુનર્લેખન - પુનર્કથન કર્યું છે. બન્ને સંગ્રહોમાં થઈ ૩૪ વાર્તાઓ છે. ૩૨-૩૨ પાનાંની આ પુસ્તિકાઓ અનેક રંગીન ચિત્રોથી સુસજ્જ થઈ છે તેથી નયનરમ્ય મનોહર બની છે. રંગીન ચિત્રો આ સંગ્રહનું જમાપાસું છે. બાળકો બહુ સહજ રીતે આકર્ષાય તેવી સુંદર ચિત્રકલા અહીં છે. પુસ્તકને આવું સોહામણું બનાવવાનો યશ દીપક ઠાકોરને ફાળે જાય છે.

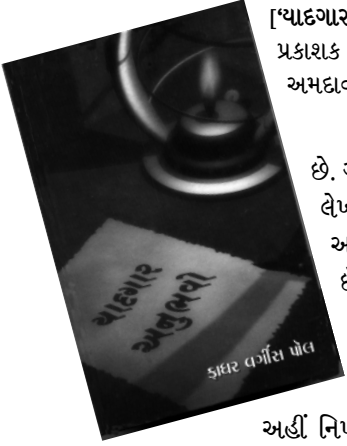
અહીંનાં કથાનકોની પસંદગી યોગ્ય છે. ઘણી પ્રચલિત કથાઓ અહીં છે. ભાષા સાદી-સરળ છે. મોટાભાગની વાર્તાઓમાં વાર્તાઓનો પ્રારંભ બહુ સ્વાભાવિક - સહજ રીતે થયો છે. દા.ત. 'દાદીમાની વાર્તાઓ'માંની 'બે ઘડા' વાર્તા : "એક વખત એક ગામમાં મુશળધાર વરસાદ પડ્યો. આના કારણે ગામમાં પૂર આવ્યાં. કેટલાંય ઘર તૂટી ગયાં અને ઘરવખરી પાણીમાં તણાવા લાગી." આમ વાર્તાની ભૂમિકા સરસ રીતે મંડાય છે. વાર્તાઓ નાની છે છતાં વાર્તાસ્વરૂપને ઠીક ઠીક ધ્યાનમાં રાખવામાં આવ્યું છે. વાર્તાઓ ક્રમશઃ તર્કબદ્ધ રીતે આગળ વધે છે. પંચતંત્રની પ્રાણીકથાઓ આમેય બાળકોને ગમે છે. પણ અહીં માત્ર પ્રાણીકથાઓ નથી. એ સિવાયનાં પ્રચલિત કથાનકો પણ છે. જેમકે, 'બે ઘડા' કે 'નારદજીનું અભિમાન' વગેરે. અલબત્ત, જે છે તે પ્રચલિત તો છે જ. વળી પ્રચલિત કથાઓમાં પણ ક્યાંક ક્યાંક લેખકે જરાતરા અને ક્યાંક તો મોટા ફેરફારો કર્યા છે તે પણ નોંધપાત્ર છે. દા.ત. 'મધમાખી અને કબૂતર.' પ્રથમ તો 'કીડી અને કબૂતર' એ પ્રચલિત કથામાં અહીં કીડીને બદલે મધમાખી મૂકી છે. કદાચ તેમ કરવા પાછળ વાર્તાના ઉત્તરાર્ધમાં શિકારીને મધમાખી ડંખ મારે તો કબૂતર બચી શકે એ હોઈ શકે. પણ આવો ફેરફાર જરૂરી નથી. કીડીનો ચટકો પણ માણસને ચીસ પડાવી દે તેવો જ હોય છે. હવે આગળ જોઈએ. મધમાખીને તરસ લાગી માટે તે ઝરણા પાસે ગઈ પણ ઝરણાનું પાણી એટલા જોરથી ઊછળતું હતું કે મધમાખી પાણીમાં તણાઈ ગઈ. મૂળ વાર્તા કરતાં અહીં આમ ફેર થયો. હવે તણાતી મધમાખીને જોઈ કબૂતરે એક પાંદડું તોડ્યું ને ઊડતાં ઊડતાં છેક ઝરણા પાસે ગયું ને તણાતી મધમાખીની નજીક ફેંક્યું. મધમાખી તેના ઉપર ચઢી ગઈ. આ બધી વાતની એક જ વાક્યમાં રજૂઆત કરી. તેથી વાક્યરચના ઘણી લાંબી થઈ જાય તે સ્વાભાવિક છે. વળી

પરબ ❖ ફેબ્રુઆરી, ૨૦૦૮

ઊછળતા - વહેતા ઝરણામાં ફેંકાયેલા પાંદડા પર મધમાખી ચઢે - આ બધું થોડું કૃતક પણ લાગે છે. એ જ રીતે શિકારી કબૂતર પર તીર છોડે ત્યારે તેને બચાવવા મધમાખી તેને ડંખે. શિકારીના હાથમાંથી તીર તો છૂટે પણ તે કબૂતર પરનું નિશાન ચૂકી જાય - એવી મૂળ વાત છે. અહીં લેખકે કબૂતરનો શિકાર કરવા મોટું બાજ પક્ષી હવામાં ચક્કર મારી રહ્યું હતું એમ જણાવ્યું છે. કબૂતરને મારવા છોડેલું તીર બાજને વાગ્યું. કબૂતર બચી ગયું. બાજપક્ષીની વાત કવિન્યાયના સંદર્ભમાં યોગ્ય છે પણ જરૂરી નથી. વાત તો કીડી-કબૂતરની મૈત્રીની - પરસ્પરની લાગણીની - અરસપરસને મદદ કરી બચાવવાની છે. - બંનેએ પોતપોતાની સૂઝ-શક્તિ મુજબ અરસપરસને બચાવ્યાં તે મહત્ત્વનું છે. 'આખાબોલો કાયબો' કે 'હરણના મિત્રો' જેવી પ્રમાણમાં ઓછી પ્રચલિત કથાઓ પણ અહીં છે. 'સ્પિક્સનું ઉખાણું' - એ અન્ય પ્રદેશની પ્રચલિત કથા છે. માણસ - પક્ષી અને પશુ એ ત્રણેયના મિશ્રણ જેવા એ પ્રાણીની કથા માણસની ચતુરાઈને સિદ્ધ કરે છે.

'દાદાજીની વાર્તાઓ'માંની ૧૭ વાર્તાઓ પણ એ જ પરિપાટીની છે. સિંહ-સસલું-વરુ-શિયાળ વગેરેની વાર્તાઓ છે. જોકે આ પાત્રોની અતિ લોકપ્રચલિત વાર્તાઓ અહીં ઓછી છે પણ જે છે તે થોડીઘણી તો જાણીતી છે જ. અહીં પણ 'ઘડાનો દીકરો' જેવી પાડોશાણની ચતુરાઈની કથા છે. 'હરણનાં શિંગડાં' વાર્તા મૂળ તો 'સાબરનાં શિંગડાં' નામે વધુ જાણીતી છે ને કદાચ તે વધુ ઉચિત છે. સાબર હરણ જેવા દેખાવનું પ્રાણી છે. પણ તેનાં મોટાં શિંગડાંને લીધે તે અલગ પડે છે. હરણને એવાં શિંગડાં નથી હોતાં. વળી ક્યારેક કથાનાં પ્રચલિત શીર્ષકોને અહીં બદલવામાં આવ્યાં છે. ને દરેક વખતે તે યોગ્ય જ થયું છે તેવું નથી. 'ઘડાનો દીકરો' વાર્તા કદાચ 'ચતુર પડોશાણ' નામે વધુ જાણીતી છે. આમ છતાં એકંદરે પ્રચલિત કથાને ટૂંકમાં, તર્કબદ્ધ રીતે અહીં રજૂ કરવામાં આવી છે. ને સુંદર આકર્ષક રંગીન ચિત્રોથી સજાવી છે. તેથી આ સંગ્રહો બાળભોગ્ય જરૂર બન્યા છે. પણ આ બંને સંગ્રહોમાં એક વાત સતત ખૂંચે છે. દરેક વાર્તાને અંતે અલગ રીતે વાર્તાનો 'બોધ' - તારવી આપવામાં આવ્યો છે. કંઈ જરૂર ? બાળકોને આપણે શું માનીએ છીએ ? શું તેમની સમજશક્તિમાં વિશ્વાસ નથી ? જો એવો વિશ્વાસ ના હોય તો તે આપણી ભૂલ છે. વાર્તા જાતે જ કલાત્મક રીતે બોધ આપે જ છે. બાળક વાર્તા માણે છે સાથે કંઈક શીખે પણ છે. 'બોધ'વાક્ય એ સોનાની થાળીમાં લોઢાની મેખ છે. આવું તારણ અલગ રૂપે આપવું એ સંગ્રહની કલાત્મકતાને હાનિ પહોંચાડે છે. વળી ક્યાંક મુદ્રણદોષ પણ છે. જોકે એ તો તરત સમજાય તેમ છે. (દા.ત. 'દાદાજીની વાર્તાઓ'ની અનુક્રમણિકા). પણ થોડું વધારે ધ્યાન જરૂર આપી શકાયું હોત. પરંપરાની જ વાર્તા લઈએ તો તેનું પરંપરાત્વ જળવાય તે જરૂરી છે. આમ છતાં પુનર્કથિત આ વાર્તાઓ બાળકોનો સમય સારી રીતે પસાર કરવામાં જરૂર ઉપયોગી થશે એટલું તો જરૂર કહી શકાય.

ગુજરાતે મને ખૂબ પ્રેમ આપ્યો : 'યાદગાર અનુભવો'માં હકીકતોનું બયાન કરતું પુસ્તક | પ્રકાશ ચૌહાણ 'જલાલ'

['યાદગાર અનુભવો' (આત્મકથનાત્મક લેખો) : લેખક : ફાધર વર્ગીસ પોલ, પ્રકાશક : રંગદ્વાર પ્રકાશન, યુનિવર્સિટી પ્લાઝા, વિજય ચાર રસ્તા, નવરંગપુરા, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૯, પ્ર.આ. ૨૦૦૬, પૃ. ૧૨+૩૧૯, કિં. રૂ. ૧૮૦]

“ગુજરાતમાં મને જીવનના અનેક ખાટામીઠા અનુભવો થયા છે. ગુજરાતે મને અદભૂત પ્રેમ આપ્યો છે. ગુજરાતે મને એક લોકપ્રિય લેખક બનાવ્યો છે...” એમ કહીને લેખક ફાધર વર્ગીસ પોલે પોતાના અનુભવોનું એક દળદાર પુસ્તક ગુજરાતી વાચકના હાથમાં મૂક્યું છે. વાચક એમને જીવનપ્રેરક લેખોના લેખક તરીકે સુપેરે ઓળખે છે, કારણ કે ૨૪ જેટલાં પુસ્તકો તેમણે લખ્યાં છે. જાણીતા પ્રકાશનગૃહ રંગદ્વાર પ્રકાશનની મધ્યસ્થીથી આ ઈસુસંઘી સંન્યાસી લેખક 'યાદગાર અનુભવો' નામે પોતાના અનુભવોની

અહીં નિખાલસ ગોઠડી માંડી રહ્યા છે. આંતરરાષ્ટ્રીય પત્રકાર હોવાથી વિશ્વના ૩૦થી વધારે દેશોમાં એમણે ભ્રમણ કર્યું છે; પરંતુ અહીં મુખ્યત્વે એમણે ગુજરાત રાજ્ય પર વધારે ભાર મૂક્યો છે. એટલે જ એમણે ગુજરાતની ભૂમિને પોતાની કર્મભૂમિ-પ્રેમભૂમિ ગણાવીને ગુજરાતનાં સૌને આ પુસ્તક અર્પણ કર્યું છે. પ્રેમ ને ક્ષમાને અંતરમાં પચાવીને બેઠેલા એક સંન્યાસીને કેવા ખાટામીઠા અનુભવો થયા હશે, ને એવી પળે એમણે કેવી સ્થિતપ્રજ્ઞતા અને કેવો સંયમ દાખવ્યાં હશે એ જાણવા-માણવા આ પુસ્તકમાંથી પસાર થવું જ પડે.

પ્રેમને રસ્તેથી 'જીવનસંગીત' જેવાં પ્રેરણાત્મક પુસ્તકોના લેખક ફાધર વર્ગીસે આ પુસ્તકમાં પોતે બાજુએ ખસી જઈને પોતાના અનુભવોને જ બોલવા દીધા છે, એ દષ્ટિએ એમનાં અન્ય પુસ્તકોથી આ પુસ્તક અલગ પડે છે. અલબત્ત, ઘણાખરા લેખોમાં એમણે લાઘવની રીત યથાવત જ રાખી છે. પ્રસિદ્ધ લેખક-પત્રકાર યશવન્ત મહેતાએ પ્રસ્તાવનામાં નોંધ્યા મુજબ, વિવિધ સંપ્રદાયોમાં ચાલતી 'વન-અપ-મેનશિપ' જેવું અહીં આ પુરોહિત લેખકની કલમમાંથી કશું ટપક્યું નથી, એ મુદ્દે જોતાં લેખક તટસ્થ રહીને સાંપ્રદાયિકતાથી પર રહ્યા જણાય છે. જોકે, 'મારા જીવનઘડતરનાં પરિબળો' (પૃ. ૨૫૭)માં ઈસુસંઘની વિગતે વાત આવે છે. તેમાં પણ ગુજરાતનાં ગુણગાન લેખક ચૂક્યા નથી. (પૃ. ૨૬૦) ઉપર નોંધે છે, “આજે હું જે કંઈ છું તે માટે હું ગુજરાતની મારી સંન્યાસ સંસ્થા ઈસુસંઘ તથા અહીંના લોકોનો તથા ગુજરાતી ભાષા અને સંસ્કૃતિનો ઋણી છું.” લેખક એ લેખમાં 'જય જય ગરવી ગુજરાત' ગાવામાં આનંદની અનુભૂતિ પણ વ્યક્ત કરે છે.

અહીં પાંચેક વ્યક્તિચિત્રો પણ લેખકે શબ્દબદ્ધ કર્યાં છે. પ્રવાસવર્ણનોની તો ભરમાર કહી શકાય. ગુજરાત પોલીસના અનુભવ અંગે બે લેખ છે. તે ઉપરાંત પૃ. ૧૪૩ ઉપરનો લેખ ખ્રિસ્તી માસિક 'દૂત'ના તંત્રીપદેથી લેખકે લખેલા અગ્રલેખના ઊંડાપોહ અંગેનો છે. 'કૂસારોહણનો મારો અનુભવ.' એક તટસ્થ વાચક આવા ત્રણેક લેખને લેખકના 'કુટ'

અનુભવની કક્ષામાં કદાચ મૂકી શકે. પરંતુ ઈસુસંઘી બ્રધર તરીકે અમદાવાદની સેન્ટ ઝેવિયર્સ કોલેજમાં અભ્યાસ કરતી વખતે અન્ય વિદ્યાર્થી-વિદ્યાર્થિનીઓ વચ્ચે પોતાના ઝભ્ભાના કારણે તેમને થયેલા અનુભવો 'કોલેજજીવનનાં મારાં સંસ્મરણો' (પૃ. ૩૧) લેખમાં તેમણે મૂકી દીધાં છે.

“સાર ન્યૂઝ” સાથેના મારા દિવસો” લેખ(પૃ. ૯૩)માં લેખક સમાચારસંસ્થામાં હિસાબકિતાબ માટે એક હોશિયાર હિસાબનીશને કામે રાખે છે. એમાં ગોટાળા જોતાં જાતે ગણિત શીખે છે, ને હિસાબ ચોખ્ખા કરે છે. આ લેખમાં અન્ય સહકાર્યકરોની ઈર્ષ્યા, ખટપટ વગેરેથી વ્યથિત થયા વિના કર્મના માર્ગે આગળ ધપીને તેઓ પોતાનો વિરોધ કરનારાઓને માફી આપીને પોતે સ્પષ્ટ રહે છે. લાંબું છતાં રસપ્રદ આ પ્રકરણ છે.

જૂન ૧૯૬૬ના ભરઉનાળામાં ગુજરાતમાં પગ મૂક્યા પછી ગુજરાતની ભૂમિ આ લેખકને આકર્ષતી રહી હોય, એવો ભાવ એમના શબ્દોમાંથી ટપકે છે. ૪૪ પ્રકરણોના આ પુસ્તકના પ્રારંભે જ તેમણે 'ગુજરાતનાં પ્રથમ સંસ્મરણો' લેખ મૂક્યો છે. જન્મભૂમિ કેરળમાં વીતેલા બાળપણ, ગામ-ઘરની યાદો, પિતાજીનું અવસાન, માતાનો પ્રેમ વગેરે બાબતોની અગાઉ તેમણે ગુજરાતનાં સંસ્મરણોની વાત કરી છે. “...મારા અમુક સાથીદારો તો કેટલાય વિષયોમાં નાપાસ થયા હતા. એટલે અમારા ઉપરીએ એમને બધાને કોલેજનો અભ્યાસ છોડાવીને અંગ્રેજી અને ગુજરાતી શીખવા માટે મોકલ્યાં” (પૃ. ૨). આ વિધાનથી ઈસુસંઘી ધર્મગુરુઓના કઠિન વિદ્યાભ્યાસના અનોખા નેટવર્કનો ગ્રાફ લેખકે દર્શાવી દીધો છે. પ્રથમ પ્રકરણમાં વિવિધપ્રાંતી બ્રધરો સાથેના પોતાના સહજીવનમાં પોતે એમની સાથે એવા ભળી ગયા કે 'સહાધ્યાયી'ના બદલે લેખકે 'સાથીદારો' શબ્દ વાપર્યો છે.

બીજું અને ત્રીજું પ્રકરણ લેખકના ગામ-ઘરની યાદોથી સભર છે. ૪૨મા પ્રકરણ (પૃ. ૨૮૭) 'મૃત્યુમાં આનંદ'માં પિતાજીના અવસાનની વાત છે; જેનો સૂર ૨૫મા પ્રકરણ (પૃ. ૧૯૭)માં પણ સંભળાય છે. એ પ્રકરણ 'એક સફળ જિંદગી'માં લેખક પિતાજીની દફનવિધિના પ્રસંગને ટાંકીને કહે છે, “બાપુજીના મૃત્યુના પૂરા અઠવાડિયા દરમિયાન દરરોજ બપોરથી મોડી સાંજ સુધી રોજ મુશળધાર વરસાદ વરસતો હતો. પરંતુ એ શનિવારે બે વાગ્યાથી રાખેલી દફનવિધિ દરમિયાન વરસાદને બદલે સૂરજ સોળે કળાએ પ્રકાશતો રહ્યો...” પત્રકાર હોવા છતાં લેખકની હકારાત્મકતા અહીં દેખાય છે. જો કદાચ એ ટાણે વરસાદ પડ્યો હોત તોપણ લેખકે લખ્યું હોત કે, “એ ઈશ્વરકૃપાનો વરસાદ હતો.” લેખકનું હકારાત્મક વલણ જોતાં વાચક આ વાતે સંમત થશે.

આજે પણ માતાના હૃદયમાંથી નીતરતા પ્રેમની અને માતાની હિંમત, પ્રાર્થના ને સત્યની કેળવણીની વાત લેખકે 'મારી બા' પ્રકરણમાં કરી છે. 'યુવાનીનો એક હચમચાવી નાખનાર અનુભવ' (પૃ. ૧૯)માં જ ઈસુસંઘમાં જોડાવાનો નિર્ણય લેખક લઈ લે છે. વિદ્યાભ્યાસ, વાચન અને લેખનમાં લેખકની રુચિ બાળપણથી સ્થિર છે, એ પ્રકરણ-૬ (પૃ. ૩૧) તથા પૃ. ૩૭ ઉપરના 'શબ્દની શક્તિ અને સંઘર્ષ', 'રોમના ગ્રિગોરિયન વિશ્વવિદ્યાલયમાં' (પૃ. ૭૧) વગેરે લેખોમાં છતું થાય છે. 'લંડનમાં પત્રકારત્વનો અભ્યાસ' (પૃ. ૪૨) લેખમાં લેખક મૂળ ઉમરેઠના ગુજરાતી યુવાન નગીન પટેલના ઘરમાં મહેમાન બને છે. ભોજનખંડમાં પહોંચતાં અન્ય વાનગીઓ વચ્ચે માંસાહારની સામગ્રી પણ નિહાળીને આશ્ચર્ય વ્યક્ત કરે છે. એ વખતે

નગીનભાઈનાં માતા જે કહે છે તેને 'દેશ તેવો વેશ' કહીને લેખકે દર્શાવ્યું છે. પોતાનો કોઈ અભિપ્રાય તેમણે મૂક્યો નથી.

પોતાના અંગત મિત્રો પૈકીના કેટલાક ધર્મસભાનો વિરોધ કરનારા હોવા છતાં લેખક મિત્રતાને અવિચળ જ રાખે છે એ પૃ. ૮૦-૮૧ ઉપર એમણે દર્શાવ્યું છે. નવી દિલ્હીમાં 'સાર' ન્યૂઝ માટે સેવા આપ્યાના અનુભવો પૃ. ૮૩ ઉપરના લેખમાં વાંચવા જેવા છે.

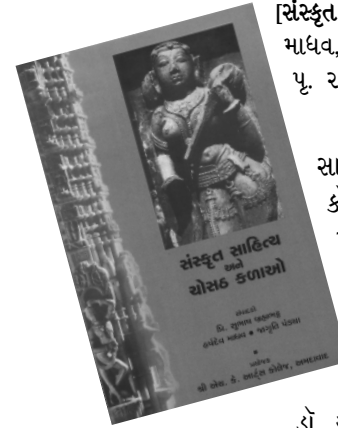
૧૮ અને ૧૯મા લેખમાં ગુજરાતમાં અકસ્માત અને જેલના અનુભવની વાત કરતાં પૃ. ૧૩૭ ઉપર લેખક કહે છે, "હું અકસ્માતની વિગતો આપતો હતો એ રીતે એફ.આઈ.આર. લખવા હેડ-કોન્ટેબલે ઘસીને ના પાડી..." પોલીસે જે કલમો નોંધી હતી તેમાં લેખકે જાણીજોઈને ખતરનાક રીતે ગાડી ચલાવીને અકસ્માત કર્યો હોવાનો ઉલ્લેખ હતો. કોન્ટેબલે કહ્યું, "કંસારમાં જેટલો ગોળ નાખશો એટલો કંસાર ગળ્યો થશે... તમારો કેસ અમારા હાથમાં છે... શું આપશો ?" જરા પણ કાપકૂપ વિના લેખકે રજૂ કરેલા આ સંવાદોમાં ભૂખ્યાડાંસ ને ભ્રષ્ટ તંત્રનું ચિત્ર ઝિલાયું છે. પણ લેખક એવો કોઈ આક્ષેપ કરવામાંથી બચીને માત્ર સત્ય ને નીડરતાને વળગી રહ્યા છે, તે વાચક જોઈ શકશે. 'કૂસારોહણનો મારો અનુભવ' (પૃ. ૧૪૩)માં 'દૂત' સામયિકના તંત્રીપદેથી લખાયેલા એક તંત્રીલેખના લીધે વહોરવી પડેલી નામોશીની સ્થિતિમાં પણ લેખકે જાળવેલી ખામોશીની વાત થઈ છે. સુરત જિલ્લાના કીમના પી. કે. દેસાઈ વિદ્યાલય ખાતે વાર્તાલાપની વાત પૃ. ૨૫૭ ઉપર આવે છે. આત્મકથા નહીં, પરંતુ આત્મકથાનક તરીકે પણ 'યાદગાર અનુભવો' પુસ્તક લખવા પાછળનો લેખકનો હેતુ ઈશ્વરકૃપાની સાર્વત્રિક વહેંચણીનો છે. ૪૪મા પ્રકરણ 'દૈવીકૃપાનો મારો ઇતિહાસ' (પૃ. ૩૦૮)માં ધર્મગુરુ બનવાની ઇચ્છાનું બીજ લેખકના મનમાં રોપાયાનો ઇતિહાસ ૧૯૫૨માં પોતાના મામાની દીક્ષાવિધિના પ્રસંગમાં પડેલો છે, એ લેખકે દર્શાવ્યું છે.

આંતરરાષ્ટ્રીય પત્રકાર હોવાના નાતે લેખકનું વિશ્વભ્રમણ આજેય જારી છે. અનેક પ્રવાસો તેમને આમંત્રિત કરનારી આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ તથા વિદેશમાં રહેતા પોતાના સંબંધીઓ - સન્મિત્રોના સૌજન્યથી પોતે કરી શક્યા છે, એવી નિખાલસ કબૂલાત પણ લેખકે તેરમા પ્રકરણ 'સાર ન્યૂસ' સાથેના મારા દિવસો (પૃ. ૮૩)માં કરી છે. પ્રકરણ-૫માં માઉન્ટ આબુ, ઈંગ્લેન્ડ (પૃ. ૪૨), સંત ફ્રાન્સિસ ઝેવિયર અને સંત ઈગ્નાસિના વતનમાં (પૃ. ૫૬), સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ (પૃ. ૬૪), રોમ (પૃ. ૭૧), કેનેડા (પૃ. ૧૧૦), અમેરિકા (પૃ. ૧૧૬), પોલેન્ડ (પૃ. ૧૨૧), પેરિસ (પૃ. ૧૫૦), લૂડ્ઝ (પૃ. ૧૫૭), ઇસ્રાયલ (પૃ. ૧૬૨) ઉપરાંત ઓમ્બાબે (પૃ. ૨૦૨), એરિત્રિયા (પૃ. ૨૦૭) વગેરે અનેક લેખોમાં લેખક મુક્ત મને અનેક દેશોમાં ભ્રમણ કરે છે, 'સાધુ તો ચલતા ભલા' ઉક્તિને સાર્થક કરે છે. પરંતુ એ ભ્રમણ દરમિયાન વચ્ચે વચ્ચે મળેલા યાદગાર માનવોનાં વ્યક્તિચિત્રો દોરવાનું એ ચૂક્યા નથી. ગુજરાતી કવિ સ્વ. મનહર મોદી (પૃ. ૨૮૩)થી માંડીને 'અમેરિકાનું એક યાદગાર મિલન' (પૃ. ૨૧૯), સ્ત્રી-મિત્રો (પૃ. ૨૮૨), સિસ્ટર આન્જેલા (પૃ. ૧૯૧) અને 'પ્રથમ ઓળખથી મનમાં વસી ગયેલો મિત્ર' (પૃ. ૮૮) જેવા કેટલાક લેખોમાં લેખક જેમને મળ્યા એ મળવા જેવા માનવો સાથે વાચકને પણ પરિચિત કરવા મથ્યા છે.

શબ્દો પાસેથી ધાર્યું કામ કઢાવવાની શક્તિ એ લેખકની એક અનિવાર્ય કુશળતા

ગણાય. એ ન્યાયે જોતાં લેખકને એ વરી છે, એમ કહી શકાય. બિનગુજરાતી હોવા છતાં ગુજરાતી ભાષા પરત્વેનું એમનું ખેંચાણ વિશિષ્ટ પ્રકારનું છે. પૃ. ૮૩ ઉપર બીજા ફકરાની બીજી પંક્તિમાં લેખક 'સુંવાળું' વિશેષણ કઈ રીતે વાપરે છે, તે જુઓ : "બહાર છ વાગ્યે દીક્ષાવિધિ શરૂ થઈ. બધી તૈયારી અને ભગવાનના આશીર્વાદથી સમગ્ર વિધિ ખૂબ સુંવાળી રીતે ચાલી." પોતાના વિશે કહેવા બેસે તો માણસની જીભ કદી ન અટકે, એ દષ્ટિએ તપાસીએ તો પણ આત્મકથાનકો જેવા લોભામણા સ્વરૂપમાં લેખકે સારું એવું લાઘવ દાખવ્યું છે; બલકે 'બીજાનો વિચાર કરીએ' એવો લેખ લખનારા આ લેખકે વાચકના સમયનો પણ વિચાર કર્યો છે ! અલબત્ત, પોતાનાં અન્ય પુસ્તકોમાં આવી ગયેલા ત્રણ-ચાર લેખોને આ પુસ્તકમાં સમાવવાનો મોહ લેખક જતો કરી શક્યા નથી. પાકા પૂંદાના, આકર્ષક કવરપેજવાળા, સવા ત્રણસો પાનાંના આ પુસ્તકનું સુરેખ મુદ્રણ પણ વાચકને ખેંચશે. ઘણા સ્થળે રહી ગયેલી પ્રૂફવાચનની ક્ષતિઓ ખટકે એવી ખરી. 'રંગદ્વાર' પ્રકાશને જે માવજત કે કાળજીથી પુસ્તક વાચકના હાથમાં મૂક્યું છે તે પ્રશંસનીય છે. એટલે, નિર્દેભપણે, નિર્ભીકપણે અને નિખાલસપણે 'લાગ્યું તે લખ્યું'ની માફક લેખકે રજૂ કરેલા જાહેર-અંગત સ્વાનુભવોનું બધાને ગુજરાતી વાચકને ગમશે.

સંસ્કૃત સાહિત્ય અને ચોસઠ કળાઓ | કાલિન્દી પરીખ

[સંસ્કૃત સાહિત્ય અને ચોસઠ કળાઓ : સંપા. પ્રિ. સુભાષ બ્રહ્મભટ્ટ, હર્ષદેવ માધવ, જાગૃતિ પંડ્યા, પ્રકા. પાર્શ્વ પબ્લિકેશન, અમદાવાદ-૧, પ્ર. આ. ૨૦૦૬, પૃ. ૨૧૫, કિં. રૂ. ૧૫૦/-]

'સંસ્કૃત સાહિત્ય અને ચોસઠ કળાઓ' એ વિષય પર સંસ્કૃત સાહિત્ય અકાદમી - ગાંધીનગરના સહયોગથી એચ. કે. આર્ટ્સ કોલેજ, અમદાવાદમાં તા. ૧૦ ઓગસ્ટ ૨૦૦૫ના રોજ દ્વિદિવસીય પરિસંવાદ યોજાયો હતો. તે અંતર્ગત ભિન્ન ભિન્ન કલાઓ પર ૨૧ જેટલા લેખો પ્રસ્તુત થયા હતા. તેનું સંપાદન પ્રિ. સુભાષ બ્રહ્મભટ્ટ, હર્ષદેવ માધવ અને જાગૃતિ પંડ્યાએ કરી એક સુંદર ગ્રંથ 'સંસ્કૃત સાહિત્ય અને ચોસઠ કળાઓ' એ જ શીર્ષક રાખીને આપ્યો છે.

ડૉ. ગૌતમ પટેલે 'વેદોમાં કલા' અંતર્ગત લેખમાં તેમના જ પ્રધાન સંપાદનમાં ડૉ. વસંત પટેલે સંપાદિત કરેલા મહાબલ વિરચિત 'પદાર્થ રત્નમાલા' (૨૦૦૩)માં આ ૬૪ કલાઓ આપી છે, જે આ પ્રમાણે છે : (૧) ગીત (૨) વાદ્ય (૩) બુદ્ધિ (૪) શૈલ્ય (૫) નૃત્ય (૬) વાદ્યવિચાર (૭) મંત્ર (૮) વિનોદ (૯) નેપથ્ય (૧૦) વિલાસ... ઇત્યાદિ (પૃ. ૨૦).

ડૉ. રાધાવલ્લભ ત્રિપાઠીએ 'શિલ્પની વૈદિક અવધારણા' એ લેખમાં વસ્ત્ર વણવાના સમગ્ર શિલ્પનું રૂપક બનાવીને વૈદિક ઋષિએ આપેલી વિશ્વયજ્ઞની વિભાવનાને વ્યાખ્યાયિત

કરી છે. કાર્લ માર્ક્સે કહ્યું છે કે શિલ્પી પોતાનાં ઓજારોથી જગતને બદલી નાંખે છે અને સાથે સાથે પોતાને પણ પરિવર્તિત કરે છે. તેનો આ સિદ્ધાંત ઐતરેય મરીદાસના કલા કે શિલ્પ દ્વારા આત્માને સંસ્કૃત કરતા ચિંતનનો જ પ્રતિધ્વનિ નથી શું ? અહીં ભારતીય શિલ્પની વૈદિક અવધારણામાં નિહિત મૂળ તત્ત્વની દૃષ્ટિને રજૂ કરવામાં આવી છે. (પૃ. ૧૫).

ડૉ. હર્ષદેવ માધવે ‘શયનરચનાની કલા’ લેખમાં વાત્સ્યાયન કામસૂત્ર, ‘જયમંગલા’ ટીકા, વરાહમિહિરની બૃહત્સંહિતાના શ્લોકોને ટાંકીને ‘શયનરચનમ્’ અર્થાત્ શય્યાની રચનાને એક રસપ્રદ કલા તરીકે વર્ણવી છે. શય્યાનું માપ, તે માટે વપરાતાં ચંદન, હરિદ્ર, સ્પંદન, દેવદારુ, તિંદુક, શાલાદિ વૃક્ષો, ઋતુઓ, દિશાઓ, રંગોની પસંદગી અને રસ ઇત્યાદિ બાબતો પર પણ પ્રકાશ ફેંક્યો છે. રાવણને સ્ત્રી જેટલી જ આ શયનશાળા વહાલી હતી – મણિજડિત સીડીઓ, સોનાની જાળી, સ્ફટિકમણિની ફર્શવાળી, હાથીદાંતની કારીગરીવાળી શયનશાળા રાજ્યની સમૃદ્ધિનું પ્રતીક હતી. (પૃ. ૩૫). કાદંબરીમાં મહાચૈતાની ‘અવશોર્ણઙ્ગ ભસ્મધૂસરવલ્કલ શયનીમ્’ એવી ભસ્મથી ધૂસર શય્યા કે શય્યાશાદ્દલમ્ એ કે ‘શય્યા ગૈલશિલા’ શાંતરસ સૂચિત કરે છે. આમ, શય્યા એક વિશિષ્ટ કલા છે. તેની પ્રતીતિ પ્રસ્તુત લેખ દ્વારા થાય છે.

આવો જ એક અન્ય રમણીય લેખ ડૉ. રશ્મિબહેન ઓઝાએ આપ્યો છે – ‘પ્રાચીન ભારતમાં સૌંદર્યપ્રસાધનો’, વાત્સ્યાયન વર્ણિત ૬૪ કલાઓમાં એક મહત્ત્વપૂર્ણ કલા છે ‘નેપથ્યયોગ’ અર્થાત્ પ્રસાધનકલા. જે અંતર્ગત દાંત, વસ્ત્ર, સંવાદન (માલિશ કરવું), પુષ્પમાળા, પુષ્પાલંકાર, અંગરાગ, અનુલેપ તથા તિલકાદિનું વર્ણન છે. અહીં સુશ્રુત સંહિતા, પાલિગ્રંથ બ્રહ્મજાલસુત, અને નિકાયગ્રંથોમાં વર્ણિત પ્રસાધનોનું રસપ્રદ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. જેમ કે દંતધાવનની ક્રિયા માટે વપરાતાં દાંતણોને અનેક પ્રકારનાં સુગંધી દ્રવ્યો અને ઔષધિયુક્ત બનાવવામાં આવતાં. લગભગ એક અઠવાડિયા સુધી સુગંધીકારો દાંતણને સુવાસિત કરતાં. હરડેચૂર્ણથી મિશ્રિત ગોમૂત્રમાં સાત દિવસ સુધી ડુબાડેલા દાંતણોને ઇલાયચી, દાલચીની, તેજપત્ર, મધુ, નાગકેસર, કઠ વિ.ના મિશ્રણથી બનેલા ગન્ધોદકમાં પલાળી સુવાસિત કરવામાં આવતાં. ત્યારબાદ જાયફળ, તજ, એલચી અને કપૂરથી બનેલું ચૂર્ણ દાંતણો પર મસળી તેને તડકામાં સૂકવવામાં આવતાં હતાં. (પૃ. ૬૨).

સંસ્કૃત સાહિત્યમાં સવિશેષ જોવા મળતી પત્રવિશેષકની રચના પણ આવી જ એક સુરુચિપૂર્ણ કલા છે. આજકાલ ટેટૂની જે ફેશન છે તેની સાથે આને સરખાવી શકાય. આ ઉપરાંત કેશપ્રસાધન, કેશમર્દન, સુગંધિત કલ્ક, ફેનક (અરીઠા અને લીમડાનો લેપ) અને ધૂપ આપવાનો વિધિ વિશેષ ધ્યાન ખેંચે તેવો છે. આપણે ત્યાં હેરડ્રાયરનો જે વિધિ છે તેનાથી વાળને નુકસાન થાય છે જ્યારે અહીં જે સુગંધિત ધૂપ આપવાનો વિધિ છે તેનાથી વાળ માત્ર સુકાતા જ નથી, જીવાણુઓનો નાશ કરી વાળને સુગંધિત બનાવે છે. કાલિદાસે જણાવ્યું છે કે ઉજ્જયિનીમાં ગવાક્ષોમાંથી નીકળતો કેશસંસ્કારનો ધૂપ એટલો બધો હતો કે અષાઢનો પ્રથમ મેઘ તેનાથી પોષણ પ્રાપ્ત કરતો હતો. (પૃ. ૭૫).

‘પ્રાચીન ભારતીય સાહિત્યમાં નારીના કેશવિન્યાસના નિર્દેશો’ લેખમાં ડૉ. આર. ટી. સાવલિયાએ કેશસજાવટનો ઐતિહાસિક ક્રમ આપ્યો છે. તે સાથે કુટ્ટનીમતને રજૂ કર્યો છે. સિંધુ સભ્યતા, વૈદિક યુગ તથા મૌર્યકાળના કેશવિન્યાસ વિશે રસપ્રદ વર્ણન કર્યું છે.

પ્રસાધનકલા જેવી જ પાકકલા પણ પ્રાચીન છતાંય અદ્યાપિ એટલી જ સુસંગત છે. ‘પાકકલા અને પાકશાસ્ત્ર’ નામના લેખમાં ડૉ. રવીન્દ્રકુમાર પંડાએ ગૃહ્યસૂત્રાદિ, કલિન્દિકા પ્રકાશ, યજુર્વેદ, શિવરત્નાકર, માનસોલ્લાસ વિ. ગ્રંથોમાંથી શ્લોકો ઉદ્ધૃત કરી પાકકલાને એક વિજ્ઞાન અને શાસ્ત્રના સ્વરૂપે રજૂ કરી છે. સૂપકાર – રસોઈ બનાવનારનાં લક્ષણો, રાજાની રસોઈયાઓનાં લક્ષણો, પરિવેષિકા (પીરસનારી)નાં લક્ષણો, પાચનકર્મમાં પાત્રોનું મહત્ત્વ, જમવાની દિશા, પીરસવાનો ક્રમ, પાણી પીવાનો નિયમ અને ઉચ્છિષ્ટશોધન અંગેના શ્લોકો ટાંક્યા છે. લેખના અંતમાં ભોજનસંબંધી સુભાષિતો પણ આપ્યાં છે.

‘ગંધયુક્તિ – પ્રાચીન ભારતની એક મનગમતી કળા’ લેખમાં પ્રા. ડૉ. ઈલા ઘોષે પૃથ્વીના ગંધ નામના ગુણને વૈદિક ઋષિની વાણી દ્વારા રજૂ કર્યો છે. જે રીતે સુંદર રૂપ મનુષ્યની ચક્ષુદન્દિયને તૃપ્ત કરે છે તે રીતે સુંદર ગંધ પણ નાસિકાને તૃપ્ત કરી આનંદ આપે છે. સુગંધમાં એક અદ્ભુત આકર્ષણ હોય છે. કળાપ્રેમી ભારતીઓનો સર્વાધિક પ્રેમ સુગંધિત દ્રવ્યો પ્રત્યે જ રહ્યો છે. વાલ્મીકિ રામાયણ આનું ઉદાહરણ છે. તો કાદંબરીમાં કુમાર ચંદ્રાપીડે જે કલાઓનું શિક્ષણ મેળવ્યું હતું તેમાં ગંધશાસ્ત્ર પણ હતું. ગંધયુક્તિ કેવળ કળા નહોતી, તે વિજ્ઞાન પણ હતી. અહીં કૌટિલ્યના અર્થશાસ્ત્ર અને વરાહમિહિરની પદ્ધતિઓ આપવામાં આવી છે. વરાહમિહિર અનુસાર ગંધની સંખ્યા ૧,૭૪,૭૨૦ સુધીની માનવામાં આવી છે. અંતે તો ‘સર્વગન્ધઃ સર્વરસઃ’ તે પરમ પુરુષને પ્રાપ્ત કરવો તે જ ઉત્કૃષ્ટ કલા છે.

આજકાલ ખૂબ પ્રચલિત વાસ્તુવિદ્યાનો પણ ૬૪ કલાઓમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. સંસ્કૃત ગદ્ય સાહિત્યમાં પ્રાપ્ત થતાં વાસ્તુવિદ્યાનાં વર્ણનો કે જેમાં કલાની ભવ્યતા વ્યક્ત થઈ છે, તે દર્શાવવાનો પ્રયાસ પ્રા. ડૉ. સુનંદાબહેન શાસ્ત્રીએ કર્યો છે. મળિભૂમિકાકર્મ – જમીન કોતરીને તેમાં વિવિધરંગી રત્નો અથવા કાચ કે તેના જેવા અન્ય પદાર્થોને તેમાં પૂરવા – એ કલાને સ્થાપત્યકલાનો એક ભાગ કહી શકાય. માર્ગને કોતરીને, તેમાં રત્નો મઢીને, તેને રેશમી વસ્ત્રથી ઢાંકવામાં આવ્યો છે – એવું વર્ણન વાસવદત્તામાં આવે છે. (પૃ. ૧૨૮). તો ભૂગર્ભમાર્ગની રચનાની કલાનો એક રસપ્રદ સંદર્ભ ‘દશકુમાર’માં પ્રાપ્ત થાય છે. ‘હર્ષચરિત’માં મંગલકુંભ મૂકેલી નાની ઓટલી એ કેવળ વાસ્તુવિદ્યા કે ઈંટોના ચણતરનું જ શાસ્ત્ર નથી. પરંતુ તે જીવનની મંગલભાવનાઓને તેમજ દુન્યવી અને આધ્યાત્મિક સુખને પણ સાથે સાંકળી લે છે. (પૃ. ૧૩૧).

ડૉ. માધવી ઉપાધ્યાયે ‘આલેખ્યમ્ – સંસ્કૃત નાટકો અંતર્ગત’ લેખમાં વેદાંતશાસ્ત્રના ગ્રંથ ‘પંચદર્શી’માં નિર્દેશેલા વસ્ત્રના ચિત્રફલકની ચાર અવસ્થાઓનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. તેમણે વિષ્ણુધર્મોત્તર પુરાણમાં આવતાં ચિત્રોનાં ષડ્અંગોની ચાઇનીઝ ચિત્રકાર શીહહો (chihho)ના ષડ્અંગો સાથે તુલના કરી છે. ‘ચિત્રસૂત્ર અને ચિત્રકલા’ લેખમાં પ્રિ. સુભાષ બ્રહ્મભટ્ટે વિષ્ણુ.માં ‘ચિત્રસૂત્ર’માં વર્ણિત ચિત્રના જે ચાર પ્રકારો સત્ય, વૈજ્ઞિક, નાગર અને મિશ્રના પર ભાર મૂક્યો છે. તેઓ એન્સાયકલોપીડિયા બ્રિટાનિકાની ૧૧મી આવૃત્તિમાં સિડની કોલ્વિને આપેલી ચિત્રકલાની વ્યાખ્યા આપતાં લખે છે કે ચિત્રકલા એ રૂપપ્રદ કલા અથવા અવકાશી કલા છે. (પૃ. ૧૩૬).

ચિત્રકલા જેટલી જ શિલ્પકલા કે મૂર્તિકલાની પણ સંસ્કૃત સાહિત્યમાં વિશદતાથી

ચર્ચા થઈ છે. ડૉ. થોમસ પરમારે આગમગ્રંથો, મૂર્તિવિધાનના ગ્રંથો, શિલ્પસંગ્રહ, સમરાંગણ સૂત્રધાર વગેરેના આધારે મૂર્તિવિધાન, લિંગવિધાન, પ્રતિમા દ્રવ્યવિચાર વગેરેનો ચીવટપૂર્વક નિર્દેશ કર્યો છે. મૂર્તિઓમાં તાલમાન, આસનો, ભંગીઓ અને વિવિધ મુદ્રાઓનો અભ્યાસ સંક્ષિપ્તમાં પણ સર્વ બાબતોને આવરી લઈને પ્રસ્તુત કર્યો છે.

‘સંસ્કૃત નાટક અને કલાઓ’માં કાલિન્દી પરીખે ગીત-સંગીત, નૃત્ય, ચિત્રકલા, શિલ્પકલા, પુષ્પગૂંથન-કલાઓની છણાવટની સાથે સાથે ‘મૃચ્છકટિકા’માં નિરૂપેલી ચૌર્યકલાનું પણ વર્ણન કર્યું છે. પ્રો. ડૉ. હંસાબહેન હિંડોચાએ મહાકવિ કાલિદાસને અભિજ્ઞાન શાકુન્તલના વિશેષ પરિપ્રેક્ષ્યમાં એક કુશળ ચિત્રકાર તરીકે નિરૂપ્યા છે. તેઓ જણાવે છે કે કાલિદાસનો અનિન્દ્ય સૌંદર્યબોધ અને સંયોજનાત્મક મૂલ્યોનું સ્વતઃસિદ્ધ પ્રમાણ એટલે અભિજ્ઞાન શાકુન્તલ. (પૃ. ૫૫).

‘મનોરંજનાત્મક - ઇન્દ્રજાલકલા (જાદુ)’ લેખમાં પ્રો. ડૉ. વંદના મહેતા લખે છે કે ઇન્દ્રજાલ શબ્દનું અર્થઘટન બે રીતે થાય છે. (૧) ઇન્દ્રની જાલ (૨) ઇન્દ્રિયની શક્તિને બાંધી દેનારી જાલ. (પૃ. ૧૪૧). ઇન્દ્રજાલકલાના ઉલ્લેખો રત્નાવલી, કાદંબરી, લલિતવિસ્તર વગેરેમાં થયેલા છે. ઇન્દ્રજાલકલાનું પ્રયોજન માનવમનને વિસ્મિત કરીને આનંદિત કરવાનું છે. (પૃ. ૧૪૭).

ભારતનો લિખિત ઇતિહાસ ઋગ્વેદથી આરંભાય છે. ઋગ્વેદમાં અનેક જાતિઓના વિકાસ-પતન અને યુદ્ધોનું આલેખન છે. પરિણામે ધનુર્વેદ કે શસ્ત્રાસ્ત્ર વિદ્યા વગેરેનું જ્ઞાન આપે છે. તે ડૉ. ઊર્મિ શાહે ‘વસિષ્ઠના ધનુર્વેદ’ પર આધારિત લેખમાં ઉદ્ભવ, હેતુ, ગુરુ-શિષ્યનું અધિકારિત્વ, શસ્ત્રસંચાલનના નિયમો, સૈન્યની રચના તેના વિભાગો, અસ્ત્ર, દેવતા, પ્રયોજન વગેરેનું સચોટ અને માહિતીપ્રદ વર્ણન આપ્યું છે.

‘સુવૃત્તલિલક’માં છંદનિરૂપણની કલા નામક લેખમાં ડૉ. અરુણાબહેન પટેલે છંદ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ, સ્વરૂપ અને મહત્ત્વ દર્શાવ્યું છે. તેમણે ક્ષેમેન્દ્રની છંદ-નિરૂપણની નૂતન પ્રણાલીને અનુગામીઓએ શા માટે સ્વીકારી નથી, તે અંગે આશ્ચર્ય વ્યક્ત કર્યું છે.

‘અર્વાચીન સંસ્કૃત કવિતા અને કળાઓ’ લેખમાં પ્રો. મધુસૂદન વ્યાસે વિભિન્ન કલાઓનું પ્રતિબિંબ અર્વાચીન સંસ્કૃત સાહિત્ય પર કેવું પડે છે તેનો ચિતાર આપ્યો છે. ડૉ. યોગિની વ્યાસે ‘વ્યાકરણ અને નાટ્યકળા’માં વ્યાકરણગ્રંથોમાં નિરૂપાયેલી નાટ્યકળાની મહત્તાને દર્શાવી છે. ‘ભાવપ્રકાશ’માં નિરૂપિત સંગીતકલા વિશેનો જાગૃતિ પંડ્યાનો લેખ સંગીતના અભ્યાસીઓ માટે ઘણો જ માહિતીપ્રદ બની રહે તેવો છે.

આમ, પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં ઉપરોક્ત કલાઓની અંતર્ગત પણ ઘણીખરી કલાઓનું રસપાન કરાવવામાં આવ્યું છે. કલાઓનું આ નિરૂપણ ખરા અર્થમાં કૌશલકર્મ બની રહે છે. સાંપ્રતકાળમાં અતિવ્યસ્ત જીવનમાં કલાનાં બૃહદ્દશાસ્ત્રો વાંચવાનો સમય ન હોય ત્યારે પ્રસ્તુત ગ્રંથ કલાપિપાસુઓ માટે જ્ઞાનપરબ બની રહે તેમ છે. લાઘવ, ચાતુર્ય અને સૌંદર્યના ત્રિવેણીમાં નહાવા જેવું ખરું.

પરિષદવૃત્ત

સંકલન : અનિલા દલાલ

તા. ૨-૧-૨૦૦૮ના રોજ રવીન્દ્રભવનના ઉપક્રમે રવીન્દ્રનાથના અંતિમ કાવ્યસંગ્રહ ‘શેષલેખા’ના ખુરસી વિશેનાં બે કાવ્યો વિશે આરંભમાં શ્રી ચંદ્રકાન્ત શેઠે પોતાનું વક્તવ્ય રજૂ કર્યું. પછી શ્રી ભોળાભાઈ પટેલે શ્રીમતી કેતકી કુશારિ ડાયસનના પુસ્તક ‘In your Blossoming Flower-Garden’માં વિક્ટોરિયા ઓકામ્પો અને રવીન્દ્રનાથ વચ્ચેના પત્રવ્યવહારના શ્રીમતી કેતકીએ કરેલા સંશોધન વિશેની માહિતી આપી. છેલ્લે શ્રી નિરંજન ભગતે ખુરસી પરનાં કાવ્યોનું પોતાનું વિશ્લેષણ અને મૂલ્યાંકન મૂકી આપ્યું.

પરિષદના ઉપક્રમે યોજાતા ગુજરાતી ભાષાના વિદ્યમાન સર્જકોનું સ્વરચિત કૃતિઓમાંથી પઠન અને પોતાની કેફિયતનો કાર્યક્રમ ‘આપણો સાહિત્યવારસો’ તા. ૮-૧-૨૦૦૮ને મંગળવારે યોજાયો, જેમાં ગુજરાતી ભાષાના જાણીતા નવલકથાકાર-વાર્તાકાર શ્રી વીનેશ અંતાણીએ પોતાની કેફિયત આપી - તેમણે જણાવ્યું કે ૧થી ૧૬ વર્ષની ઉંમર દરમિયાન જ્યાં રહ્યો - ભણ્યો ત્યાંના અનુભવોએ મને એવી હૃદયસ્પર્શી મૂડી આપી છે કે તે પછી જાણે એના વ્યાજમાંથી મારું સાહિત્યજીવન, મારી રચનાઓ પોષણ મેળવ્યા જ કરે છે. તેમની વાર્તા ‘તલપ’નું પઠન તેમનાં પત્ની શ્રી પુષ્પાબહેને ઉચિત લય-લહેકા-કાકુઓ સાથે માધુર્યભર્યાં કંઠે કર્યું.

પાશ્ચીમી-પર્વ

બીજા અને ચોથા ગુરુવારે પાશ્ચીમીમાં વાર્તાપઠન અને કૃતિ સંદર્ભે ચર્ચા થાય છે. એમાંથી સંયોજકશ્રી રાજેન્દ્ર પટેલને આખા દિવસની વાર્તાશિબિરનો વિચાર આવ્યો. તા. ૬-૧-૦૮ના રોજ નવવાર્તાકારોએ ઉત્સાહ-પૂર્વક ભાગ લઈ વાર્તાપઠન કર્યું.

શ્રી પારુલ કં. દેસાઈએ ‘દષ્ટિબિંદુ’ વાર્તામાં રણજિતરાયની મનોવ્યથા નિરૂપી. શ્રી દલપત ચૌહાણે ‘પવૈયો’ વાર્તામાં ઢોરને ખસી કરી પેટિયું રળતા ભીખાની મનઃસ્થિતિ રજૂ કરી. શ્રી કલ્પેશ પટેલે ‘સહી’ વાર્તામાં સ્ત્રી-સરપંચની સંવેદના આલેખી હતી. શ્રી હાઘાભાઈ પટેલની ‘સીયો’ વાર્તા મનોજ અને મણિલાલ વચ્ચેના અણગમતા ધિક્કારયુક્ત સંબંધની કથા કહેતી હતી. વિદુર આત્મારામનું કલ્પના તરફનું ખેંચાણ અને મૃતપત્ની માયા તરફની લાગણીનું આલેખન શ્રી દશરથ પરમારની વાર્તા ‘વળાંક પર અટકવું’માં જોવા મળ્યું, જ્યારે શ્રી હસમુખ રાવલની વાર્તા ‘માપ ફેન્ડ ગણેશા ઉર્ફે મણમાટી’ શૈલીની રીતે અનોખી ભાત ઉપસાવતી હતી. શ્રી કંદર્પ દેસાઈ રચિત ‘લોક’ વાર્તામાં દલિત અધિકારીની ત્રિશંકુ જેવી સ્થિતિનો ચિતાર જોવા મળ્યો. શ્રી વિજય સોનીની વાર્તા ‘રતનપોળ-શેઠની પોળ’ નિરૂની વિડંબના દર્શાવતી હતી. જેઠાના એકાકી જીવનમાં જમના પ્રત્યેનું આકર્ષણ શ્રી સંજય ચૌહાણની ‘હેરી’ વાર્તામાં જોવા મળ્યું. હેરી એટલે ટેવ પાડવી.

વાર્તાપઠનને અંતે રસપૂર્ણ અને વાર્તાના વિવિધ બિંદુઓને સ્પષ્ટ કરતી ચર્ચા થઈ. જેમાં શ્રી રઘુવીર ચૌધરી, શ્રી વીનેશ અંતાણી, શ્રી રમેશ દવે, શ્રી પ્રવીણસિંહ ચાવડા, શ્રી મોહન પરમાર, શ્રી ઉષાબહેન ઉપાધ્યાય, શ્રી કિરીટ દૂધાત, શ્રી બિપિન પટેલ અને શ્રી મનીષી જાની વગેરે સર્જકોનાં મંતવ્યો, અવલોકનોએ કાર્યક્રમનો હેતુ સિદ્ધ કર્યો. અંતે શ્રી વીનેશ અંતાણીએ સમગ્ર બેઠકનું સમાપન કરતું માનનીય પ્રવચન કર્યું.

આભારવિધિ શ્રી દીવાન ઠાકેર કરી હતી.

— દીવાન ઠાકેર

‘તુલનાત્મક ભારતીય સાહિત્ય’ વિશે પરિસંવાદ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીના સંયુક્ત ઉપક્રમે તા. ૧૨-૧-૨૦૦૮ અને તા. ૧૩-૧-૨૦૦૮ના રોજ ‘તુલનાત્મક ભારતીય સાહિત્ય’ વિષય પર બે દિવસનો પરિસંવાદ પરિષદના ગોવર્ધન સ્મૃતિ મંદિરમાં યોજાયો. જેમાં ‘ભારતીય નવલકથા / આત્મકથા’ ભારતીય નવલકથામાં પ્રગટતી નારીચેતનાની તુલના, ‘સાહિત્ય અને સિનેમા’, ‘ભારતીય કવિતા / નાટક’ વગેરે વગેરે વિષયો પર ૧૮ કૃતિઓની તુલનાત્મક સમીક્ષા કરવામાં આવી હતી.

ઉદ્ઘાટનબેઠક : તા. ૧૨-૧-૨૦૦૮ના રોજ સવારે ૯-૩૦ વાગ્યે શ્રી ભોળાભાઈ પટેલના અધ્યક્ષતામાં યોજાઈ હતી. અનિલા દલાલે સૌનું સ્વાગત કર્યું હતું. રતિલાલ બોરીસાગરે ભૂમિકા બાંધતાં જુદાં જુદાં વાણીથી સંસ્કારાયેલી ભારતીય સંસ્કૃતિની એકતાની વાત કરતાં કરતાં ભારતીય સંસ્કૃતિની વિશેષતા અને ભારતીય સાહિત્યની ભૂગોળ ખોલી આપી હતી. નિરંજન ભગતે મુખ્ય વક્તવ્યમાં તુલનાત્મક સાહિત્યની દિશાઓ ખોલી આપી હતી. જેમાં વૈશ્વિક સાહિત્ય, સાહિત્યની ભાષા, શૈલી, ભાષાનું સંગીત, નાદસંકુલ, એકથી વધારે કૃતિઓની તુલના, અનુવાદની તુલનાત્મક સાહિત્યમાં અનિવાર્યતા વગેરેનો સમાવેશ કર્યો હતો. ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીના મહામાત્ર વી. વી. પંડિતે પ્રાસંગિક વક્તવ્યમાં તુલનાત્મક સાહિત્ય ભારતીય સાહિત્યને ઉપયોગી બને તેની ખેવના કરી હતી. ભોળાભાઈ પટેલે અધ્યક્ષીય વક્તવ્યમાં તુલનાત્મક સાહિત્ય શાસ્ત્ર છે તેની વિગતે ચર્ચા કરી હતી. રવીન્દ્રનાથ ટાગોર અને શ્રીધરાણીનાં કાવ્યમાં આવતા ‘રાજા’ની તુલના સદૃષ્ટાંત કરી હતી. તેવી જ રીતે સાહિત્ય અને તત્ત્વજ્ઞાનની, બે વિભિન્ન રાષ્ટ્ર કે બે રાજ્યોનાં સાહિત્યકૃતિની તુલના સમાનતા અને વિભિન્નતાની વાત પણ વણી લીધી હતી.

પ્રથમ બેઠક : ૧૧-૦૦ વાગ્યે શરૂ થઈ હતી. જેમાં રઘુવીર ચૌધરીએ ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ અને ‘ગોરા’ની તુલના કરતાં કહ્યું હતું કે સરસ્વતીચંદ્ર અનાસક્ત છે. જ્યારે ગોરા વ્યાક સ્વરૂપે આવે છે. ઉમાશંકર જોશી કહે છે તેમ ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ એ એક અનન્ય અસાધારણ કૃતિ છે. ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠીએ જે મુદ્દા લીધા છે તે રવીન્દ્રનાથે બીજી અનેક નવલકથાઓમાં લીધા છે. તેમણે બન્ને સર્જકો અને બન્ને કૃતિઓની તુલના કરી હતી. મહાવીર ચૌહાણે રઘુવીર ચૌધરીની ‘ઉપરવાસ-ત્રયી’ અને ફણીશ્વરનાથ રેણુની ‘મૈલા આંચલ’ ગ્રામકેન્દ્રી નવલકથાની તુલના કરતાં કહ્યું હતું કે ધર્મ, ભાષા, રાજકારણ, ગ્રામ પરિવેશ વગેરેની સરખામણીમાં બન્ને કૃતિઓ જુદી પડે છે. ચંદુ મહેરિયાએ દયા પવારની આત્મકથા ‘બલૂત’

પરબ ❖ ફેબ્રુઆરી, ૨૦૦૮

અને પી. કે. વાલેરા ‘થોરનું ફૂલ’ની તુલના કરી હતી. મરાઠી સર્જક અને ગુજરાતી સર્જક બંને ક્યાં જુદા પડે છે તેની સરસ તુલના મૂકી આપી હતી. કુમારપાળ દેસાઈએ અધ્યક્ષીય વક્તવ્યમાં ગ્રામસમાજ, દલિતસમાજ સંસ્કૃતિના ઉમદા ગુણોની વાત કરીને સાહિત્યની તુલનાની મહત્તા ચીંધી આપી હતી. રમેશ ર. દવેએ સંયોજન કર્યું હતું.

બીજી બેઠક : ‘ભારતીય નવલકથામાં પ્રકટતી નારીચેતનાની તુલના’ વિષય પર હતી. જેમાં ઉર્વી તેવારે ચિત્રા મુદ્દગલની ‘આર્વા’, પ્રસાદ બ્રહ્મભટ્ટે મહાશ્વેતા દેવીની ‘હાજાર ચુરાશિરમા’, દર્શના ત્રિવેદીએ શશી દેશપાંડેની ‘ધેટ લોંગ સાઇલન્સ’, ઇલા નાયકે ઇલા આરબ મહેતાની ‘બત્રીસ પૂતળીની વેદના’માં પ્રગટ થતી નારીચેતનાને ઉજાગર કરી આપી હતી. અધ્યક્ષીય વક્તવ્યમાં અનિલા દલાલે ઉપરોક્ત ચારેય કૃતિઓની નારીચેતના ક્યાં કેવી રીતે જોડાયેલી છે. તે સરસ રીતે ચીંધી બતાવી હતી. પારુલ કંદર્પ દેસાઈએ સંયોજન કરતાં કહ્યું હતું કે હવે માતૃસત્તાક, પિતૃસત્તાક, પુરુષસત્તાક કે નારીસત્તાક સમાજ નહિ પણ માનવસત્તાક સમાજની વાત થવી જોઈએ.

ત્રીજી બેઠક : તા. ૧૩-૧-૦૮ના રોજ સવારે ૯-૦૦ વાગ્યે ‘સાહિત્ય અને સિનેમા’ વિષય પર યોજાઈ હતી. આરંભે ટોપીવાળાસાહેબે વિષયની ઉચિત ભૂમિકા બાંધી આપી હતી. દષ્ટિ પટેલે ‘માનવીની ભવાઈ’ પન્નાલાલ પટેલની અને ઉપેન્દ્ર ત્રિવેદીની ફિલ્મની તુલના કરી હતી. જેમાં કાળુ, રાજુ, નાનુ, માલી, પરમા પટેલ, કાસમ ઘાંચી જેવાં પાત્રોની સરખામણીમાં ક્યાંક મર્યાદા તો ક્યાંક વિશેષતા ચીંધી આપી હતી. પરેશ નાયકે ‘કથાનું વાસ્તવ : સાહિત્યિક અને સિનેમેટિક’ વિશેના વક્તવ્યમાં કહ્યું હતું કે સાહિત્યકળાની તુલનામાં ફિલ્મકળા શિશુ જેવી છે. સિનેમાએ ધ્વનિ કાવ્ય બનવું પડે. તેમણે વિશિષ્ટ બાનીમાં આખી વાત મૂકી આપી હતી. ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળાએ અધ્યક્ષીય વક્તવ્યમાં કહ્યું હતું કે એક માધ્યમમાંથી બીજા માધ્યમમાં જઈએ છીએ ત્યારે જે-તે કલાની મર્યાદા ઓળંગી જવાની હોય છે. સિનેમા જે આપે છે તે ભાષા આપી શકતી નથી. જે દશ્યઘટકો સિનેમામાં આપણને મળે છે તે દશ્ય શ્રેણીઓમાં વહેંચાય છે. ફિલ્મમાં પુસ્તક શોધવાની વાત એ એક ભયજનક વાત છે. ‘દેવદાસ’, ‘સરસ્વતીચંદ્ર’, ‘માનવીની ભવાઈ’ વગેરે ફિલ્મની ચર્ચા કરતાં ઉમેર્યું હતું કે ફિલ્મમાં તમે જે કંઈ જુઓ છો તે કેમેરાની ભાષાથી જુઓ છો. આ રીતે આખી વાતને સરસ રીતે મૂકી આપી હતી. રાજેન્દ્ર પટેલે સંયોજન કર્યું હતું.

ચોથી બેઠક : ‘ભારતીય કવિતા / નાટક’ વિશેની સવારે ૧૧ વાગ્યે શરૂ થઈ હતી. ભોળાભાઈ પટેલે ‘પ્રાચીના અને રવીન્દ્રનાથના સંવાદકાવ્યો’ વિશેના વક્તવ્યમાં ‘કર્ણ-કૃષ્ણ’ અને ‘કર્ણ-કુંતી’ સંવાદ કાવ્યોની સદૃષ્ટાંત અને ભાવવાહી સ્વરે તુલના ચીંધી બતાવી હતી. ભરત દવેએ ધર્મવીર ભારતીનું નાટક ‘અંધાયુગ’ અને દર્શકકૃત નાટક : ‘પરિત્રાણ’ની તુલના કરતાં કહ્યું હતું કે અંધાયુગ એ વર્તમાનનું મહત્ત્વપૂર્ણ નાટક છે. જેમાં ઘણીબધી તત્કાલીન ઘટનાઓનો સમાવેશ થયો છે. ‘પરિત્રાણ’માં ધર્મને જીવન સાથે જોડવાની વાત છે. ધીરુભાઈ પરીખે અધ્યક્ષીય વક્તવ્યમાં ‘અખો અને કબીર’ની તુલના કરતાં કહ્યું હતું કે અખો પશ્ચિમ ભારતનો અને કબીર ઉત્તર ભારતનો છે. બન્ને આખા ભારતનો પરિસર છે. તેઓ સમગ્ર કાળની વાત કરે છે. કબીર નિર્ગુણવાદી છે. અખો અદ્વૈતવાદી છે. તેમણે બન્નેનાં જુદાં જુદાં પદો લઈને સદૃષ્ટાંત તુલના કરી હતી. ભારતી ર. દવેએ બેઠકનું સંયોજન કર્યું હતું. સમગ્ર

રીતે જોતાં ભારતીય સાહિત્યની તુલનાનો આ પરિસંવાદ અનેક રીતે જ્ઞાનવર્ધક અને દિશાસૂચક બની રહ્યો હતો.

– ઇતુભાઈ કુરકુટિયા

ઉત્તમ વાચનના આકાશમાં એક અદ્ભુત ઉડાન

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ દ્વારા પૂર્વે ઈ.સ. ૨૦૦૨ અને ૨૦૦૩ની સાલમાં બે પુસ્તકમેળા યોજાયા હતા. રસપૂર્વક પુસ્તક જોવા-નિરખવા અને ખરીદવા આવતાં સૌ અબાલ-વૃદ્ધોને જોતાં અત્યંત આનંદ થતો હતો; પણ બંને મેળામાં આર્થિક ખોટ જતાં એ પછી ચારેક વર્ષ સુધી પુસ્તકમેળાનું આયોજન થઈ શક્યું ન હતું. આ વર્ષે પીડિલાઈટ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ પ્રા. લિ. ના સૌજન્યથી પુસ્તકમેળા માટે પરિષદને આર્થિક-સહાય સાંપડી અને તરત જ તા. ૧૯-૧-૦૮ થી તા. ૨૭-૧-૦૮ દરમિયાન નવ દિવસીય પુસ્તકમેળાનું આયોજન થઈ શક્યું. આ પુસ્તકમેળાઓના પ્રેરકબળ તરીકે શ્રી રઘુવીરભાઈનો ઉલ્લેખ કરું તો તે અસ્થાને નથી.

પહેલાં મહંમદ માઉન્ટન પાસે જતાં. પણ હવે જમાનો બદલાયો છે એટલે માઉન્ટને મહંમદ પાસે જવાની આ વેળામાં ગ્રંથભંડારોમાંથી પુસ્તક પ્રદર્શન દ્વારા પ્રજા પાસે જવાનું છે. એમ થવાથી લોકોની સામેલગીરી વધે છે પુસ્તકો ખરીદાય અને વંચાય એ ગમે તેવી વાત છે; પરંતુ તેમ ન થાય અને લોકો માત્ર પુસ્તક જોવા – ગ્રંથનાં દર્શન કરવા પણ આવે – એ પણ આનંદની વાત જ છે – જે લોકો આજે જોશે એ કાલે ખરીદશે – એ શ્રદ્ધા પણ સારી છે.

પરિષદ આયોજિત આ ત્રીજા મેળામાં ત્રીસ જેટલા પ્રકાશક / વિકેતાઓએ ભાગ લીધો હતો. ગુજરાતના જાણીતા પુસ્તક-પ્રકાશકો ઉપરાંત ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, કેન્દ્રીય – રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય અકાદમી (મુંબઈ), નેશનલ બુક ટ્રસ્ટ, ઇંડિયા (મુંબઈ) – વગેરેએ આ પુસ્તકમેળામાં ભાગ લીધો હતો. લોકોને જાણ થાય એ માટે પુસ્તકમેળાની તેમ જ એ દિવસો દરમિયાન સાંજે યોજનારા કાર્યક્રમોની વિવિધ પ્રચારમાધ્યમો દ્વારા શક્ય તેટલી જાહેરાતો પણ કરવામાં આવી હતી. આ ઉપરાંત પરિષદના પ્રવેશદ્વાર પર અને આશ્રમમાર્ગથી પરિષદ તરફ આવતા રસ્તાને મથાળે જોતાં ગમી જાય તેવી ભવ્ય કમાન ઊભી કરવામાં આવી હતી તથા શાળા-કોલેજો અને અન્ય જાહેર સ્થળોએ પોસ્ટરો મૂકવામાં આવ્યાં હતાં. મેળાના પ્રચારનું કાર્ય પરિષદ સાથે સંકળાયેલા શ્રી ભીખેશ ભટ્ટ દ્વારા કરવામાં આવ્યું હતું. એમના તરફથી જે સહકાર મળી રહ્યો છે તેનો આનંદ અને આભારની લાગણી વ્યક્ત કરું છું.

૧૯મી જાન્યુઆરીએ સાંજે ચાર વાગ્યે પુસ્તકમેળાનો ઉદ્ઘાટન કાર્યક્રમ યોજવામાં આવ્યો હતો. કાર્યક્રમના આરંભમાં રુચિરા સેમ દ્વારા સરસ્વતીવંદના અને કવિ શ્રી સુંદરમૂની શતાબ્દીને સ્મરીને સુંદરમ્ રચિત ગીત ‘ગુર્જરીના ગૃહકુંજે’નું ગાન કરવામાં આવ્યું હતું. કાર્યક્રમનું સંચાલન કરતા પરિષદના કોષાધ્યક્ષ શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલે પીડિલાઈટ ઇન્ડસ્ટ્રીઝના આર્થિક સહયોગથી આ આયોજને શક્ય બન્યું છે તેમ જણાવી કૃતજ્ઞતા વ્યક્ત કરી હતી. સૌનું સ્વાગત કરતા પરિષદના પ્રકાશનમંત્રી ભારતી ર. દવેએ કહ્યું હતું કે પૂર્વે પુસ્તકમેળો યોજતાં વેઠવી પડતી આર્થિક મુશ્કેલી પીડિલાઈટ ઇન્ડસ્ટ્રીઝે હળવી કરી દીધી છે. આમ

પીડિલાઈટ ઇન્ડસ્ટ્રીઝના ચેરમેન અને પરિષદના ટ્રસ્ટી શ્રી બળવંતભાઈ પારેખનો સહયોગ પરિષદને અનેક રીતે મળતો રહ્યો છે. બળવંતભાઈ પોતે સારા વાચક છે અને ‘ગમતાંનો ગુલાલ’ ગ્રંથશ્રેણીમાં પ્રગટ થયેલાં સાત પુસ્તકો દ્વારા એમનાં વાચનનો આનંદ સૌને સુલભ થયેલો છે. ત્યારબાદ સૌ મહેમાનોનું પરિષદ દ્વારા પ્રકાશિત વિધિવિધ ગ્રંથો દ્વારા સ્વાગત કરવામાં આવ્યું. પ્રાસંગિક પ્રવચનમાં પરિષદના ભૂતપૂર્વ પ્રમુખ અને ટ્રસ્ટી શ્રી રઘુવીરભાઈ ચૌધરીએ પુસ્તકોનો મહિમા અને પુસ્તકમેળાનું મહત્ત્વ વર્ણવ્યાં. પુસ્તકમેળાના ઉદ્ઘાટક અને પીડિલાઈટના મેનેજિંગ ડિરેક્ટર શ્રી મધુકર બી. પારેખનો પરિચય આપતાં તેમની વિરલ કાર્યદક્ષતા અને ઓછાબોલા સ્વભાવનો ખ્યાલ આપ્યો હતો, તેમ જ શ્રી બળવંતભાઈએ ગોવર્ધનભવનની રચનામાં કે ઉમાશંકર ચેર અંગે – એમ અવાર-નવાર આર્થિક સહાય કરી છે એમ જણાવી ઋણબોધ પ્રગટ કર્યો હતો તથા તેમના વાચનશોખને પણ ખિરદાવ્યો હતો. તે પછી શ્રી મધુકરભાઈ એ દીપ પ્રગટાવીને મેળાનું ઉદ્ઘાટન કરી આ શુભકાર્ય માટે તેમને બોલાવ્યા તેનો આનંદ વ્યક્ત કર્યો હતો. શ્રી બળવંતભાઈએ પુસ્તકો સાથેની તેમની મૈત્રીની ખુશાલી સૌની સાથે વહેંચી હતી. એ પછી ગુજરાત પ્રકાશક સંઘના પ્રમુખ શ્રી જિતેન્દ્રભાઈ દેસાઈએ તેમના વક્તવ્યમાં કહ્યું હતું કે પુસ્તકો ખરીદવાનું તો મહત્ત્વ છે જ; પરંતુ એ પુસ્તકો વાંચવાં વંચાવવાં જોઈએ તે બાબત પર ભાર મૂક્યો હતો. અંતે પ્રસારમંત્રી સુ. શ્રી અનિલાબહેને આભારદર્શન કરતાં પૂર્વેના પુસ્તકમેળાને સંભાર્યાં હતા અને સૌનો પરિષદ વતી આભાર માન્યો હતો.

પુસ્તકમેળાની સાથે સાથે – લગભગ રોજ – સાહિત્યિક અને સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમોનું આયોજન, કાર્યક્રમની તાસીર મુજબ સાંજે / રાત્રે કરવામાં આવેલું. તા. ૨૧/૧ના રોજ સાંજે છ વાગ્યે ગ્રંથગોષ્ઠિના કાર્યક્રમમાં શ્રી ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળાની અધ્યક્ષતામાં શ્રી કિરીટભાઈ દૂધાતે અંગ્રેજી રહસ્યકથા ‘Tree of Hands’ (૩થ રેન્ડેલ)નો તેમજ સુ. શ્રી. પ્રજ્ઞા પટેલે પ્રેરક-બોધક અનુવાદ ‘અંતિમ મૂલ્યવાન બક્ષિસ’ (જિન્સ સ્ટોવેલ)નો પરિચય કરાવ્યો હતો. આ કાર્યક્રમનું સંચાલન શ્રી રતિલાલ બોરીસાગરે કર્યું હતું. તા. ૨૨/૧ના રોજ રાત્રે શ્રી રઘુવીરભાઈની અધ્યક્ષતામાં સુગમ-સંગીતનો કાર્યક્રમ યોજવામાં આવ્યો હતો. કવિ શ્રી દલપત પઢિયાર અને એડ્વોકેટ શ્રી અમર ભટ્ટે સુંદર પદો અને ગીતો દ્વારા શ્રોતાઓને રાજી રાજી કરી દીધા હતા. પરિષદના નિમંત્રણને આ બંને સુરીલા ગાયકો હંમેશાં વધાવી લે છે. આ કાર્યક્રમનું સંચાલન સુશ્રી ભારતી ર. દવેએ કર્યું હતું. તા. ૨૩/૧ના રોજ રાત્રે શ્રી ધીરુભાઈ પરીખની અધ્યક્ષતામાં બુધવારના ચૌદ જેટલા કવિઓએ તેમની ત્રણ-ત્રણ રચનાઓ રજૂ કરી હતી. તેનું સંચાલન શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલે કરેલું. તા. ૨૪/૧ની સાંજે શ્રી ભોળાભાઈ પટેલની અધ્યક્ષતામાં યોજાયેલા ગ્રંથગોષ્ઠિના કાર્યક્રમમાં શ્રી સંજય ચૌધરીએ શ્રી નરોત્તમ પલાણની નવલકથા ‘હૂહૂ’ વિશે અને શ્રી રમેશ ર. દવેએ શ્રી લાભશંકર ઠાકરના એકાંકી ‘મકસદ’ વિશે ગોષ્ઠિ કરી હતી. તેનું સંચાલન સુ. શ્રી. અનિલા દલાલે કર્યું હતું. તા. ૨૫/૧ના રોજ સાંજે શ્રી કુમારપાળ દેસાઈની અધ્યક્ષતામાં શ્રી હરિકૃષ્ણ પાઠકે શ્રી સંજુ વાળાના કાવ્યસંગ્રહ ‘રાગાધીનમ્’ વિશે અને સુ. શ્રી ઉષા ઉપાધ્યાયે શ્રી રાજેશ વ્યાસ ‘મિસ્કિન’ના ગઝલસંગ્રહ ‘કોઈ તારું નથી’નો આસ્વાદલક્ષી પરિચય આપ્યો હતો. તેનું સંચાલન સુ. શ્રી. પારુલ કં. દેસાઈએ કર્યું હતું. આ તા. ૨૭/૧ના રોજ યોજાયેલા બાળકોના

કાર્યક્રમમાં ૧૨૫થી વધારે બાળકોએ ભાગ લીધો હતો. વિવિધ શાળાઓનાં એકથી સાત ધોરણનાં બાળકોએ ઉત્સાહભરે વાર્તાકથન, બાલગીતો અને જોડકણાંના ગાન દ્વારા સૌ શ્રોતાઓને મઝા કરાવી હતી. ભાગ લેનાર સૌ બાળકોને એક-એક પુસ્તક આપવામાં આવ્યું હતું. આ કાર્યક્રમનું સંચાલન શ્રી ભીખેશ ભટ્ટે સુ.શ્રી દીપ્તિ શાહ અને શ્રી ગંગારામ વાઘેલાની સહાયતામાં કરેલું.

આ પુસ્તકમેળા દરમિયાન તેના મુલાકાતી ગ્રંથરસિકોને દોઢ લાખથી વધારે પુસ્તકો જોવા મળ્યાં અને ઘણાં પુસ્તકો ખરીદાયાં. અત્યંત ઠંડીના કારણે કેટલાંય પુસ્તકપ્રેમીઓ પુસ્તકમેળાનો લાભ ન લઈ શક્યાં. મેળાની મુલાકાતે આવેલાં લોકોના ચહેરા પર છવાયેલા, પુસ્તકો જોયાં-ખરીદ્યાંનો આનંદ જોઈ રાજી થવાનું હતું.

– ભારતી ર. દવે

એક નાનકડી વાર્તા

એક માણસનું જીવનું ઝેર થઈ ગયું. આશાનું એક નાનકડું કિરણ પણ ક્યાંય નજરે ચડતું નહોતું. એને થયું કે આ જીવનનો અંત લાવ્યે જ છૂટકો. શહેરની વચ્ચેથી રેલવે પસાર થાય ત્યાં જઈને, ગાડી આવે ત્યારે પાટા પર પડતું મૂકવાનું તેણે નક્કી કર્યું.

પણ ઘરેથી નીકળતાં બીજો પણ એક સંકલ્પ તેણે કર્યો કે, રસ્તામાં જે માણસો મળે તેમાંથી એકાદ પણ જો એના તરફ જોઈને જરાક સ્મિત કરે, એ સ્મિત વડે એના અંતરમાં લગીર હૂંફ પ્રગટાવે, તો મરવાની યોજના પડતી મૂકીને ઘેર પાછા ફરી જવું.

....હવે એ વાતને ત્યાં રાખીએ. એ માણસનું પછી શું થયું, એ જવા દઈએ. પણ એક સવાલ થાય છે :

એ માણસ ઘેરથી નીકળ્યો પછી, રસ્તામાં કદાચ તમે જ એને સામા મળ્યા હોત તો ? બોલો, એનું શું થાત ? ત્યાંથી ઘેર પાછા ફરવાનું કારણ તમે તેને આપી શક્યા હોત ? જરા વિચારી જોજો !

– સુમંત દેસાઈ

સાહિત્યવૃત્ત

સંકલન : પ્રફુલ્લ રાવલ

પ્રેમાનંદ સાહિત્ય સભા, વડોદરા દ્વારા સુન્દરમ્ જન્મશતાબ્દી વંદના

૩૦ ડિસેમ્બર ૨૦૦૭ના રોજ પ્રેમાનંદ સાહિત્ય સભા, વડોદરા દ્વારા સુન્દરમ્ જન્મશતાબ્દી વંદનાના કાર્યક્રમમાં સુન્દરમ્ના સાહિત્ય પર ડૉ. વિરંચિ ત્રિવેદી, ડૉ. ગુણવંત વ્યાસ, સતીશ ડણાકે પહેલી બેઠકમાં વક્તવ્યો આપ્યાં હતાં. અધ્યક્ષસ્થાને પ્રવીણ દરજી હતા. ઉદ્ઘાટક ડૉ. પ્રતાપરાય પંડ્યા હતા. સંચાલન પરિમલ ત્રિવેદીએ કર્યું હતું. બીજી બેઠકના અધ્યક્ષ ડૉ. લવકુમાર દેસાઈ હતા અને ડૉ. દીપક પંડ્યા, ડૉ. ભરત મહેતાએ વક્તવ્યો આપ્યાં. સંચાલન હરીશ વટાવવાળાએ કર્યું હતું.

‘સત્સંગ સિનેમા’નું વિમોચન

ડૉ. યાસીન દલાલના પુસ્તક ‘સત્સંગ સિનેમા’નું વિમોચન સંગીતકાર રવિએ કર્યું હતું. રવિએ પોતાનાં સંસ્મરણો રજૂ કર્યાં હતાં.

આદિવાસી અકાદમીનું ‘પાયાનું પ્રવચન’

૧૭ નવેમ્બરના રોજ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ શ્રી નારાયણ દેસાઈએ આદિવાસી અકાદમી, તેજતરમાં પ્રતિ વર્ષ અપાતું ‘પાયાનું પ્રવચન’ આપ્યું હતું.

અરુણા જાડેજાના અનુવાદિત પુસ્તકને પુરસ્કાર

સાહિત્ય અકાદમી, દિલ્લી પ્રકાશિત અરુણા જાડેજાએ અનુવાદિત કરેલ પુસ્તક ‘પુલકિત’ને મરાઠી વાઙ્મય પરિષદ, વડોદરા દ્વારા પુરસ્કાર અપાયો છે.

નવનીત મદ્રાસીને મરણોત્તર એવોર્ડ

તમિલ ભાષાના સાહિત્યિક સામયિક ‘ડિકોઈટ્રમ’ દ્વારા નવનીત મદ્રાસીને એમના અનુવાદકાર્ય માટે ચિન્નાઈમાં મરણોત્તર એવોર્ડ અપાયો હતો.

અંગ્રેજી નવલકથા ‘The Dowry Bride’નું લોકાર્પણ

ઇન્ડો અમેરિકન લીટરરી અકાદમીના ઉપક્રમે ૧૮ નવેમ્બર શ્રીમતી શોભન બંટવાલની અંગ્રેજી નવલકથા ‘The Dowry Bride’નો લોકાર્પણ કાર્યક્રમ થયો છે.

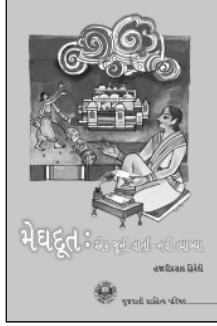
મોડાસાની સાહિત્ય સંસ્થા ‘શબ્દસેતુ’નું દ્વિજત્વ

મોડાસાની સાહિત્યસંસ્થા ‘શબ્દ સેતુ’નું મંગલાચરણ રાજેશ વ્યાસ, ડૉ. મણિલાલ હ. પટેલ, માય ડિયર જ્યુ, રમેશ પટેલ ‘ક્ષ’ની ઉપસ્થિતિમાં સંપન્ન થયું હતું. આ એનું દ્વિજત્વ હતું.

પુસ્તકો અડધી કિંમતે

શ્રી નાનાભાઈની સવાશતાબ્દી, શ્રી મૂળશંકર ભટ્ટ અને શ્રી બુચભાઈની શતાબ્દી નિમિત્તે એમનાં પુસ્તકો તેમજ શ્રી મનુભાઈ પંચોળી ‘દર્શક’નાં પુસ્તકો સર્વોદય સહકારી પ્રકાશન સંઘ, લોકભારતી, સણોસરા તરફથી માર્ચ ૨૦૦૮ સુધી ૫૦% કમિશનથી મળશે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રકાશિત તદ્દન નવાં પ્રકાશનો

['મેઘદૂત : એક જૂની વાર્તા - નવી વ્યાખ્યા'] : હજારીપ્રસાદ દ્વિવેદી, અનુ. રૂપા ચાવડા, પ્ર.આ. ૨૦૦૭, ડિમાઈ, કાચું પૂઠું, પૃ. ૧૦+૧૩૪, કિં. રૂ. ૭૫]

પં. હજારીપ્રસાદ હિંદી અને સંસ્કૃતના વિદ્વાન હતા. એમના જન્મશતાબ્દી વર્ષ નિમિત્તે કવિ કાલિદાસ રચિત 'મેઘદૂત' આધારિત એમની રચના 'મેઘદૂત : એક પુરાની કહાની'નો અધ્યાપિકા રૂપા ચાવડા કૃત અનુવાદ પરિષદ પ્રકાશિત કરે છે. પં. હજારીપ્રસાદ કહે છે તેમ 'મેઘદૂત'ની કથા બહુ પુરાણી છે; પરંતુ તે વારંવાર નવી રીતે કહેવાય છે.

એમણે 'મેઘદૂત'ના મૂળ શ્લોકોને આધારે નવી વ્યાખ્યા રચી છે અને તેમાં નવી વાતો - નવીન અર્થોની પુષ્ટિ રૂપે ઉમેરાઈ છે. આથી 'મેઘદૂત' માત્ર અલગ અલગ શ્લોકોની કથા ન રહેતાં તે સળંગ ગદ્યકથા રૂપે નિરૂપાય છે. વળી 'મેઘદૂત'ના શ્લોકો સાથે જ્યંતભાઈ પંડ્યાના 'મેઘદૂત'ના સમશ્લોકી અનુવાદને દરેક શ્લોક સાથે મૂક્યો છે. આ ગદ્યાનુવાદ ભાવકને આનંદ આપશે એવી અપેક્ષા.

['અનાર્ચનાં અડપલાં અને બીજા પ્રકીર્ણ લેખો'] : જહાંગીર એદલજી સંજાણા, પુનર્મુદ્રણ : ૨૦૦૭, ડિમાઈ, પાકું પૂઠું, પૃ. ૮+૨૪૮, કિં. રૂ. ૧૩૦/-]

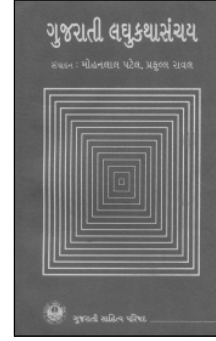
ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની 'રા. વિ. પાઠક દંપતી પ્રકાશનશ્રેણી'નું આ ત્રીજું પુસ્તક છે. સંસ્કૃત, ઉર્દૂ, ગુજરાતી અને અંગ્રેજી ભાષાના તજજ્ઞ સંજાણાનો મુખ્યત્વે છંદચર્ચા કરતો એમના અભ્યાસપૂર્ણ લેખોનો સંગ્રહ, ગુજરાત વિદ્યાસભાએ ઈ.સ.૧૯૫૫માં પ્રગટ કરેલો તેનું આ પુનર્મુદ્રણ છે. આ ગ્રંથ અભ્યાસીઓને સુલભ ન હતો તેથી આ શ્રેણીમાં આ ગ્રંથ પ્રગટ કર્યો છે.

શિષ્ટ-પ્રશિષ્ટ પુસ્તકોનું પ્રકાશન કરવું એ પરિષદની પરંપરા છે. અભ્યાસીઓને એ ઉપયોગી થશે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

નદીકિનારે, 'ટાઈમ્સ' પાછળ, આશ્રમમાર્ગ,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮. ફોન : ૨૬૫૮૭૮૪૭

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રકાશિત તદ્દન નવાં પ્રકાશનો

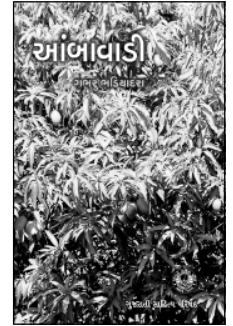

['ગુજરાતી લઘુકથાસંગ્રહ'] : સં. મોહનલાલ પટેલ, પ્રફુલ્લ રાવલ, પ્ર. આ. ૨૦૦૭, ડિમાઈ, કાચું પૂઠું, પૃ. ૨૬+૧૦૦૨, કિં. રૂ. ૬૦/-]

સાંપ્રત ગુજરાતી સાહિત્યમાં લઘુકથાનું સર્જન વિપુલ પ્રમાણમાં થઈ રહ્યું છે; પરંતુ લઘુકથાના સ્વરૂપની કસોટીમાંથી પાર ઊતરે એવી જૂજ રચનાઓ છે. ૧૯૬૩થી ટૂંકી વાર્તાથી ભિન્ન સાહિત્યપ્રકાર તરીકે, લઘુકથા સ્વીકૃતિ પામી છે. લઘુકથા જીવનની કોઈક ક્ષણિક લાગણી કે સંવેદનાને કેન્દ્રમાં રાખી ચાલે છે. ગુજરાતી ભાષામાં લઘુકથાના આરંભ અને વિકાસમાં શ્રી મોહનલાલ પટેલનું મહત્ત્વનું યોગદાન રહેલું છે. વર્તમાન સમયમાં ગુજરાતી સાહિત્યમાં લઘુકથાનું જે સર્જન થઈ રહ્યું છે તેની એક પ્રતિનિધિરૂપ મુદ્રા આ સંગ્રહની લઘુકથાઓમાંથી ઊપસે એ હેતુ સંપાદકોએ દષ્ટિ સમક્ષ રાખ્યો છે. વિવિધ વિષયોને આવરી લેતી કુલ છોંતેર લઘુકથાઓનો સંગ્રહ અહીં થયો છે.

['આંબાવાડી'] : ગભરુ ભડિયાદરા, પ્ર. આ. ૨૦૦૭, ડિમાઈ, કાચું પૂઠું, પૃ. ૧૦+૮૪, કિં. રૂ. ૫૦/-]

લેખકે પ્રકૃતિસૌંદર્યના લઘુનિબંધો આ સંગ્રહમાં આપ્યા છે. દર્શકે લેખકના ટૂંકા નિબંધો વાંચીને કહ્યું હતું : 'કુદરતી સૌંદર્યના જે નિબંધો છે તે સારા છે.' એમનો અભિપ્રાય મળ્યા પછી એમણે કુદરતની કેડીએ ચાલવાનું નક્કી કર્યું. તેના પરિણામરૂપ આ નિબંધો આપણને મળે છે. આમ તો લેખક પોતે ભાલની વેરાન ધરતીના વતની; પરંતુ જઈ વસ્યા પ્રકૃતિસૌંદર્ય જ્યાં અઢળક વેરાયેલું છે એવા દક્ષિણ ગુજરાતમાં આવેલી જુગતરામભાઈની સંસ્થા વેડછીમાં. આ પ્રદેશમાં વીતેલાં એમનાં વર્ષો પ્રકૃતિનાં વિવિધ રૂપે આ નિબંધોમાં પ્રગટ્યાં છે. આ સંગ્રહમાં પ્રકૃતિનાં વિવિધ સ્વરૂપોને આલેખતા અજ્ઞાવન નિબંધો આપણને મળે છે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

નદીકિનારે, 'ટાઈમ્સ' પાછળ, આશ્રમમાર્ગ,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮. ફોન : ૨૬૫૮૭૮૪૭